

Somut Kültür Mirası Kapsamında Geleneksel Göreme Konutlarının İrdelenmesi

Çiğdem Belgin DİKMEN¹

Ferruh TORUK²

Araştırma Makalesi

Öz

Kapadokya Bölgesi'nin genelinde olduğu gibi Göreme'de de, Göreme Vadisi ile birlikte tuf yataklarından oluşan tepelik ve engebeli bir arazi yapısı izlenmektedir. Bu nedenle Göreme'de tuf yatakların aşınması ile kendiliğinden oluşan doğal ve masalsi arazi yapısı içerisinde, kayalık alanlarda insan eliyle oluşturulmuş kaya oyma mekânlar geçmişten günümüze çeşitli işlevlerle kullanılmıştır. Bundan başka bölgede mimarsız mimarlık olarak adlandırılabilir, geleneksel yapım yöntemleri ve yöresel taş, ahşap gibi çevre dostu, sürdürülebilir yapı malzemeleri ile bölge halkının yaşam biçimine uygun biçimde tasarlanmış ve uygulanmış geleneksel konutlar da yerleşimin fiziki yapısını oluşturmaktadır. Bu çalışma Göreme'de uygulanacak koruma amaçlı imar planları ile kentsel sit alanı içerisinde yer alan, somut kültür mirası kapsamında korunması ve gelecek nesillere aktarılması gereken geleneksel konutların irdelenmesini amaçlamaktadır. Çalışmada Göreme'de geleneksel konutların mimari özellikleri irdelenmiş ve yerleşimin somut kültür mirası kapsamında bütünsel boyutta korunması için öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Göreme,
Somut Kültür Mirası,
Geleneksel Konut,
Koruma,
Koruma Amaçlı İmar
Planı

Makale Hakkında

Gönderim Tarihi:
09.09.2021
Kabul Tarihi:
24.01.2022

Examination of Traditional Göreme Houses in the Scope of Tangible Cultural Heritage

Abstract

A hilly and uneven terrain consisting of tuff beds is observed in Göreme as well as in Göreme Valley, as is the case in the whole of the Cappadocia Region. For this reason, the rock-carved spaces created by man in the rocky areas within the natural and fairy-tale land structure formed by the erosion of the tuff beds in Göreme have been used with various functions from the past to the present. In addition, traditional construction methods and environmentally friendly, sustainable building materials such as local stone and wood, which can also be called architecture without an architect in the region, and traditional houses designed and implemented in accordance with the lifestyle of the people of the region also constitute the physical structure of the settlement. This study aims to examine the conservation plans to be implemented in Göreme and the traditional houses located in the urban protected area, which should be preserved within the scope of tangible cultural heritage and transferred to the future generations. In the study, the architectural features of the traditional houses in Göreme were examined and suggestions were developed for the holistic preservation of the settlement within the scope of tangible cultural heritage.

Keywords

Göreme,
Tangible Cultural
Heritage,
Traditional Houses,
Protection,
Conservation Plan

Article Info

Received:
09.09.2021
Accepted:
24.01.2022

¹Doç. Dr. Yozgat Bozok Üniversitesi, Müh. Mim. Fk. Mimarlık Bölümü, cbelgin.dikmen@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5975-1552

²Öğr. Gör. Yozgat Bozok Üniversitesi, Müh. Mim. Fk. Mimarlık Bölümü, ferruhtoruk@yahoo.com, ORCID ID: 0000-0001-9851-4269

Giriş

Nevşehir ili sınırları içerisinde, il merkezinin 12 km. kuzeydoğusunda, Nevşehir-Ürgüp-Avanos üçgeni arasında ve etrafı vadilerle çevrili bir bölgede yer alan Göreme; batıda Aksaray ve kuzeybatıda Kırşehir ile sınır oluşturmaktadır. İçeri Dere ve Uzun Dere'nin birleştiği alanda kurulan yerleşimin güneyi ve doğusu; yoğun yerleşme sınırında başlayan kaya kütleleri, kuzeyi ise açık bir çanak biçiminde yer yer yükselmiş, yerleşime uygun tepeler ile çevrilidir. Yerleşime doğu-batı yönünde 150-200 m. yükseklikte ve kısmen bakı terasları oluşturulmuş Nevşehir-Kayseri karayolundan ulaşılmaktadır. Güneyde Hasan, Melendiz ve Kamil dağları ile çevrelenen Göreme; doğuda Damsa Çayı ve Yeşilhisar, batıda Nevşehir Çayı, kuzeyde Kızılırmak (Halys), güneybatıda Melendiz ve güneydoğuda Mavruca nehir yatakları ve bunların kollarından beslenmektedir (Restle, 1967: 41).

Nevşehir, Kırşehir, Niğde, Aksaray ve Kayseri illerini de kapsayacak şekilde Kapadokya Bölgesi; İç Anadolu'nun güneydoğusunda volkanik faaliyetlerin oluşturduğu bir kuşak üzerinde yer almaktadır. Bölgede 60 milyon yıl önce üçüncü jeolojik devir başında Erciyes, Hasandağı ve Güllüdağ gibi yanardağların püskürttüğü lavlar ve küllerin volkanik bir örtü olarak yayıldığı (Ramsay, 1960: 343), altta bazalt içeren sağlam bir kabuk ve üzerinde hava ile temas ederek sertleşen volkanik küllerin çok dirençli tuf ve kaya tabakası oluşturduğu bilinmektedir (Alev, 2014: 7). Tuf ve kaya tabakasının bölgedeki bitki örtüsünü ortadan kaldırdığı ve bazalt kabuğu çatlattığı (Ötüken, 1987: 7; Kostof, 1989: 9; Thierry, 2002: 11-13), yanardağlar kadar su kaynakları, gece-gündüz ısı farklılıkları ve yağmur, rüzgâr, don gibi meteorolojik olayların bu oluşumu etkilediği söylenebilir. Yanardağların lavları yükseklerde yaylalar, rakımın 1500 m. altında olduğu alanlarda beyaz ve yumuşak tüfle kaplı alanlar ve vadileri oluşturmuştur. Bu nedenle bölgenin karakteristik arazi yapısı volkanik hareketler ve aşınma nedeniyle oluşan engebeli yüzeyler, irili ufaklı vadiler, mağaralar ile yassı ve sivri kaya tepecikleri olarak tanımlanabilecek peri bacalarından oluşmaktadır (Fotoğraf 1). Göreme; Nevşehir ili gibi güney-kuzeydoğu doğrultusunda uzanan fay hattının dışında ve 2., 3. Derece deprem kuşaklarında kaldığından depremlerden daha az etkilenmektedir. Ancak yerleşimde depremlerde zarar gören peribacaları da bulunmaktadır.

Fotoğraf 1: Göreme A.(Google Görseller, Göreme) B.(Modül Planlama Harita İnş. Tic. Ltd. Şti. Arşivi)

Kapadokya Bölgesi'nin önemli ve markalaşmış turizm bölgelerinden olan ve doğal, tarihi ve arkeolojik değerleri nedeniyle tercih edilen Göreme'de en önemli ekonomik faaliyet olan turizmin pek çok işkolunu desteklediği, konaklamanın yanı sıra, yeme-içme, rekreatif etkinlikler ve hediyelik eşya satışından da önemli gelir elde edildiği söylenebilir. Bunun yanı sıra yerleşimde tarımsal faaliyetler de sürdürülmektedir. Ancak geçmiş yıllarda aile başına düşen ortalama tarım toprağı 8-10 dönüm iken, günümüzde tarım alanlarının parçalı ve sınırlı olması, verimin ve halkın alım gücünün yüksek olmaması nedeniyle bu oran ve tarımsal faaliyetler azalmaktadır. Göreme'de tarımsal üretim içerisinde önemli bir yer tutan üzüm; yaş ve kuru meyve, yöresel adı ile köftür (bir çeşit cevizli sucuk), pekmez, şıra ve şarap imalatı ile yöre ekonomisine katkı sağlamaktadır. Hayvancılık sadece aile gereksinimlerini karşılamaya yöneliktir. Yörenin sahip olduğu doğal özellikler kırsal ekonomiye çeşitlilik kazandırmaktadır.

Göreme'nin demografik yapısının 1955-2015 yılları arasında önemli değişiklik göstermediği görülmektedir. Yerleşimin -Nevşehir'e yakınlığı nedeniyle olsa gerek- zaman zaman göç verdiği, ancak son yıllarda artan turizm potansiyeline bağlı olarak göçün azaldığı ve durağan bir pozisyona geldiği anlaşılmaktadır. Göreme'de günümüzde nüfusun 0-4 yaş grubunda ülke ortalamasının çok altında ve 40-45 yaş grubu ile 65 ve üzeri yaş grubunun ülke ortalamasının üzerinde olması genç ailelerin göç ettiğini düşündürmektedir.

Kapadokya Bölgesi'nin genelinde olduğu gibi Göreme'de de, Göreme Vadisi ile birlikte tuf yataklarından oluşan tepelik ve engebeli bir arazi yapısı izlenmektedir. Bu nedenle Göreme'de tuf yatakların aşınması ile kendiliğinden oluşan doğal ve masalsi arazi yapısı içerisinde, kayalık alanlarda insan eliyle oluşturulmuş kaya oyma mekânlar geçmişten günümüze konut, depo, güvercinlik, şapel, kilise gibi işlevlerle de kullanılmıştır (Alev, 2014: 8). Bundan başka bölgede mimarsız mimarlık, vernaküler mimarlık olarak da adlandırılabilir, geleneksel yapıım yöntemleri ve yöresel taş, ahşap gibi çevre dostu, sürdürülebilir yapı malzemeleri ile bölge halkının yaşam biçimine uygun biçimde tasarlanmış ve uygulanmış geleneksel konutlar da yerleşimin fiziki yapısını oluşturmaktadır. Bu çalışma Göreme'de uygulanacak koruma amaçlı imar planları ile kentsel sit alanı içerisinde yer alan, somut kültür mirası kapsamında korunması ve gelecek nesillere aktarılması gereken geleneksel konutların irdelenmesini amaçlamaktadır. Çalışmada Göreme'de geleneksel konutların mimari özellikleri irdelenmiş ve yerleşimin somut kültür mirası kapsamında bütünsel boyutta korunması için öneriler geliştirilmiştir.

1. Yöntem

Çalışmanın yöntemi bilgi toplama, analiz, sentez ve değerlendirme aşamalarından oluşmaktadır. Çalışmada kapsamlı bir literatür araştırması ve gezginlerin notları ile somut kültür mirası kapsamında Göreme'nin mekansal yapısı; tarihsel süreç içerisinde Göreme'nin mekansal gelişimi, Göreme hakkında alınan koruma kararları ve koruma amaçlı imar planı çalışmaları ve yerinde yapılan araştırmalar ile Göreme'nin sahip olduğu somut kültür mirası geleneksel konut özelinde irdelenmiştir. Çalışmanın materyalleri yapılan alan çalışmaları ve fotoğraflar, Göreme Belediyesi ve koruma amaçlı imar plan çalışmalarından elde edilen geleneksel konutlara ilişkin mekansal verilerdir. Göreme geleneksel konutlarına ilişkin veriler; konum ve topografya, parsel oluşumu ve kullanımı, mülkiyet ve yapı-parcel ilişkisi, avlu/bahçe kullanımı, yapıım tekniği ve malzeme, kat adedi, plan şeması, cephe düzeni ve iç mekân başlıkları ile analiz edilmiş, konutların karakteristik özelliklerinin belirlendiği sentezlere ulaşılmıştır. Korunması ve kullanılarak yaşatılması gereken pek çok yerleşim gibi Göreme'de de konutlarının mekansal yapısının değişmesine sebep olan etkenler ile konutların bir doku bütünlüğü içerisinde korunmasında karşılaşılan güçlükler tartışılmıştır. Somut kültür mirası kapsamında Göreme geleneksel konutlarının Kapadokya'ya özgü doku içerisinde bütüncül bir anlayışla korunmasına ve gelecek nesillere aktarılmasına yönelik değerlendirmeler yapılmış ve konutların sürdürülebilir koruma yaklaşımı içerisinde korunarak kullanılmasına yönelik öneriler sunulmuştur.

2. Somut Kültür Mirası Kapsamında Göreme'nin Mekânsal Yapısı

Çalışma kapsamında öncelikle tarihsel süreç içerisinde Göreme'nin mekansal gelişimi, Göreme'nin somut kültür mirasını oluşturan geleneksel konutlar ve anıtsal yapılar ile ilgili kararlar ve planlama çalışmaları ile geleneksel Göreme konutlarının genel karakteristikleri irdelenmiştir.

2.1. Tarihsel Süreç İçerisinde Göreme'nin Mekânsal Gelişimi

Göreme'nin tarihsel süreçte mekansal gelişimini Kapadokya Bölgesi ile birlikte değerlendirmek gerekmektedir. İlk kez Herodotes tarafından kullanılması nedeniyle Yunancadan geldiği düşünülen Kapadokya (*Καππαδοκία*) kelimesinin kökeni ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Kapadokya kelimesinin Persçe karşılığı olan ve Güzel Atlar Ülkesi anlamına gelen Katpatuka kelimesine M.Ö. 516 yılında Pers kralı I. Darius'un yaptırdığı Bistun Anıtı'nda yazılı satraplıklarda rastlanmaktadır (Hild und Restle, 1981: 63; Ötügen, 1987: 8; Kostof, 1989: 5). Coğrafyacı Strabon; doğa tarihçisi Plinius M.Ö. 2300'e ait Hititçe bir metni bölgedeki yerleşimler ile ilgili bilinen en erken yazılı kaynak olarak göstererek, bölgenin adının Galatia sınırlarındaki

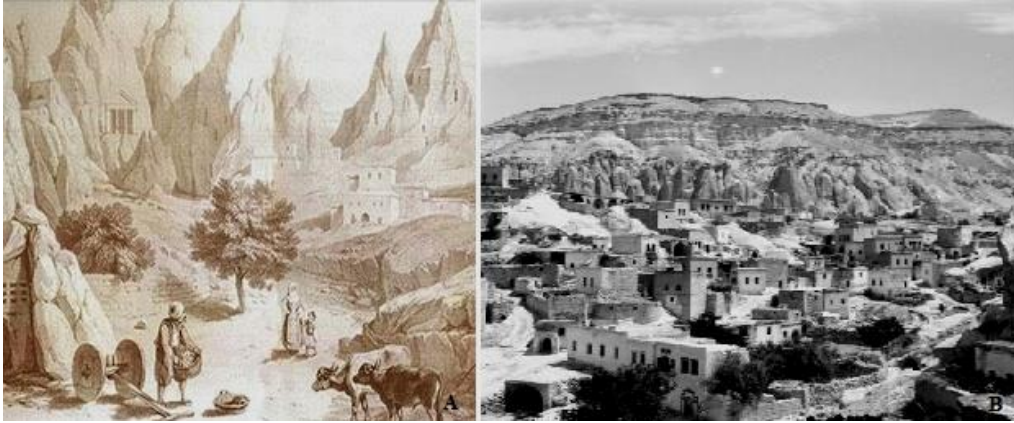
Kızılırmak'ın kollarından biri olan Kappadoks (Delice Irmak) nehrinden geldiğini belirtmektedir (Strabon, 2012: 47). Göreme'nin adının Rumca Matiani (Matiano) kelimesinden geldiği ve yerleşimin yaygın kullanımla Matchan olarak da bilindiği söylenmektedir. Cumhuriyet Dönemi'nde yerleşimin adı önce Avcılar, daha sonra Göreme olarak değiştirilmiştir.

Bölgede yapılan az sayıda prehistorik araştırma ile ortaya çıkarılan M.Ö. 7 binlere tarihlenen yerleşimler ile M.Ö. 3. binlere tarihlenen höyükler, Kapadokya ve Göreme çevresinin Neolitik Dönem'den itibaren kullanıldığını göstermektedir. Gelecekte yapılacak arkeolojik çalışmalar ile günümüzde Kentsel Sit Alanı olarak belirlenen alanın Neolitik Dönem'de kullanımına ilişkin bilgilere ulaşılabileceği düşünülmektedir. M.Ö. 1600'lerde Hitit egemenliğinde olan yerleşimin (Efe, 2019: 1211), Hitit egemenliği sonrasında çeşitli kavimlerin saldırılarına maruz kaldığı (Thierry, 1971: 129; Tekin, 2000: 218; Karaca, 2013: 7), Kimmerler (M.Ö. 700-650), Medler (M.Ö. 585) ve Perslerin (M.Ö. 350) egemenliğine girdiği aktarılmaktadır (Ötügen, 1987: 3, 9; Strabon, 2012: 47). Göreme'de Hitit Dönemi'ne tarihlenen yerleşim alanlarına ilişkin veriler bulunmadığından, bu dönemde yerleşim alanları tespit edilememektedir. M.S. 1. yüzyılda Hıristiyanlık Anadolu'ya yayılırken, havarilerin bölgeye gelip gelmedikleri bilinmemekle birlikte, Havarî Petrus'un bir mektubunda bölgede yaşayan Hıristiyan cemaatin varlığından bahsedildiği (Kostof, 1989: 25; Alev, 2014: 10) ve Havarî Paulus'un da Galatia'ya giderken bölgeden geçmiş olabileceği düşünülmektedir. Göreme merkeze çok yakın konumda ve günümüzde Orta Mahallesi sınırları içinde ve mimari özelliklerinden (plan şeması, malzeme, malzeme kullanım tekniği, süsleme vb.) bu dönemde inşa edildiğini söyleyebileceğimiz Bezirhane Kilisesi'nin bulunduğu alanın ilk yerleşim alanları içerisinde olabileceği ve Göreme'de yerleşim sürecinin Erken Hıristiyanlık Dönemi'nde (M.S. 300-400) başladığı söylenebilir (Epstein, 1980: 29; Ostrogorsky, 2011: 90-91;). Yaşadığı yer tespit edilememekle birlikte, Göreme merkezde yaşadığı ifade edilen St Hierion'un varlığı bu görüşü desteklemektedir (Diehl, 1957: 112). Bölgede ilk kiliselerin yapımına ilişkin kesin bilgi bulunmamaktadır. Ancak kilise kurallarını başlatan ve yaşatan Kayseri'li *Büyük Basileos, Nazianz li Gregorios ve Nyssa'lı Gregorios* gibi ünlü rahiplerin etkinlikleri, Göreme Kentsel Sit Alanı'nda günümüzde kullanılmamakla birlikte Erken Hıristiyanlık Dönemi'ne ait çok fazla kilise yapısının varlığı (Hild and Restle, 1981: 112; Rodley, 1985: 5; Ötügen, 1987: 13; Kostof, 1989: 19; Grant, 2000: 83; Thierry, 2002: 63) ve çalışma alanına çok yakın konumda yer alan kaya kiliseleri hakkında ilk yazılı metinlerde M.S. 600'lerde Matiano'da yaşamış olan St. Hieron'un hayatından bahsedilmesi, yerleşimin M.S. 4. yüzyılda bir önemli dinsel merkez olarak kullanıldığını ve ilk kaya kiliselerinin bu dönemde inşa edildiğini göstermektedir. (Akyürek, 1988: 232; Levçenko, 1999: 11; Van Dam, 2002: 15; Temiztürk, 2016: 39-40).

Göreme Roma Dönemi'nde eyalet statüsü kazanmış (Rodley, 1985: 4-5), bir dönem (M.S. 284-305) yapılan düzenleme ile Pontus'a dâhil edilmiş (Tanburoğlu, 2001: 6-7; Karaca, 2013: 7; Alev, 2014: 9), daha sonra (M.S. 330) yapılan düzenleme ile Bizans İmparatorluğu'na bağlanmıştır (Van Dam, 2002: 182; Hild and Restle, 1981: 64-65; Strabon, 2012: 15-19). Bölgede 7. yüzyıldan itibaren Sasani ve Arap akınlarının varlığı bilinmektedir, ancak Göreme'de bu döneme ait herhangi bir yerleşim alanına rastlanmamıştır (Hild and Restle, 1981: 70-84; Thierry, 2002: 72). 12 ve 13. yüzyıllarda Selçuklu egemenliğine giren Göreme'nin yerleşim alanı olmaksızın tampon bölge olarak kullanılmış olabileceği düşünülmektedir (Ostrogorsky, 1981: 318; Rodley, 1985: 4; Levçenko 1999: 197). Bu dönemde Selçukluların din ve yönetim politikaları sayesinde Hıristiyan cemaat ibadetlerini barış içinde sürdürse de; manastır ve kiliselerde dinsel faaliyetlerin azaldığı bilinmektedir (Haldon, 2003: 34; Coşkun, 2009: 35; Alev, 2014: 14, 15). M.S. 13. yüzyılda başta Göreme, Avanos ve Çavuşin olmak üzere Kapadokya Bölgesi'nin tamamı Haçlı savaşları ve Türklerin kendi aralarındaki savaşlarla yeniden karışmıştır. 16. yüzyıla kadar Göreme'de çok sayıda kilisenin varlığı; nüfusun büyük bir bölümünün Hıristiyan olabileceğini göstermektedir (Restle, 1967: 5-20; Ostrogorsky, 1981: 264; Ötügen, 1984: 4; Rodley, 1985: 4-5; 1987: 9; Levçenko, 1999: 143, 166, 169). 19. yüzyıl sonunda ise Göreme merkezde nüfusun çoğunluğunun Müslümanlardan oluştuğu aktarılmaktadır. Bu dönemde, daha önce şapel ve kilise olarak kullanılan yapıların çoğu camiye dönüştürülmüştür. Göreme'de Aydınlı Cami (1885 yılında), Orta Mahalle'de Halil Ağa Cami (1868 yılında), Gaferli Mahallesi'nde Gaferli Cami (19. yüzyıl sonunda) ve Bahçeli Cami (1907 yılında) camiye dönüştürülmüş örneklerdir. Günümüzde, Kentsel Sit Alanı içerisindeki fresk kalıntılarından geçmişte

kilise olarak kullanıldığı anlaşılan bazı peri bacalarının da günümüzde konut olarak kullanıldığı görülmektedir. Gaferli Cami'nin yakınında Hacı İsmail Efendi Sokak'ta Gaferli Cami Çeşmesi ile aynı mahallede Cevizler Sokak'ta yer alan bir başka çeşmenin (Anonim Çeşme) mimari özelliklerine bakılarak Gaferli Mahallesi'nin 19. yüzyılda yerleşime açıldığı görülmektedir.

Milli Mücadele yıllarında karargâhı Niğde'de bulunan tümenin önemli cephane depolarının Nevşehir ve Göreme de yer aldığı, ancak Göreme de dâhil olmak üzere Kapadokya Bölgesi'nin önemli bir olaya sahne olmadığı bilinmektedir. 1922 yılındaki Lozan Mübadelesi'ne kadar Türk egemenliğinde olan Göreme'de Hıristiyan toplulukların yaşadığı, ancak fazla aktif olamadıkları söylenebilir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde Göreme Nevşehir'in Niğde Sancağı'na bağlı bir kazadır. Cumhuriyetin ilanından sonra 1924'te Niğde'nin il olması ile Nevşehir de Niğde'nin ilçelerinden biri olmuş, 1954 yılında il statüsü kazanmıştır. Bu dönemde Kırşehir'e bağlı *Avanos* ve *Hacıbektaş* (1945'te ilçe olmuştur), Kayseri'ye bağlı *Ürgüp* (1935'te ilçe olmuştur) ve Niğde'ye bağlı *Arapsun* (1948'de *Gülşehir* adını almıştır) Nevşehir'in ilçeleri haline getirilmiş ve Göreme de belde olmuştur. Yerleşimde 19. yüzyılın başında yığma yapıların çok az olduğu ve genellikle peri bacası ve kaya oyma konutların bulunduğu ve günümüzdeki geleneksel konutların 19. yüzyıl sonundan 1950'lere kadar yapıldığı söylenebilir (Fotoğraf 2). Göreme'de 19. yüzyılda yerleşime açılmış Gaferli, Aydınlı, Orta ve İsalı mahalleleri dışında güneydeki eğimli alana yerleşen bölge halkı; kaya düşmesi ve erozyon sorunlarının artması ile kuzeydeki düz alanlarda konumlanan Avcılar, Afet Evleri Mahallesi ve Beşinci Mahalle'ye yerleşmeye başlamıştır. 19. yüzyıl sonunda İçeri Dere ve Uzun Dere'nin kesiştiği noktada oluşmaya başlayan yerleşim 1950'lerden itibaren İçeri Dere yönünde güneye, Nevşehir Yolu üzerinde kuzeybatıya ve Avanos Yolu üzerinde kuzeye doğru yol boyu gelişme göstermektedir. 1980'lerden sonra belediye çevresinde odaklanan merkez, son yıllarda yapılan Belediye El Sanatları Çarşısı ve turizm konaklama tesisleri ile gelişmiştir. Yeni yapılan turizm konaklama tesisleri ise düz alanlar üzerinde yol boyunca, tepe ve kayalık alanlarda ise bu alanların çevresinde gelişmiştir.

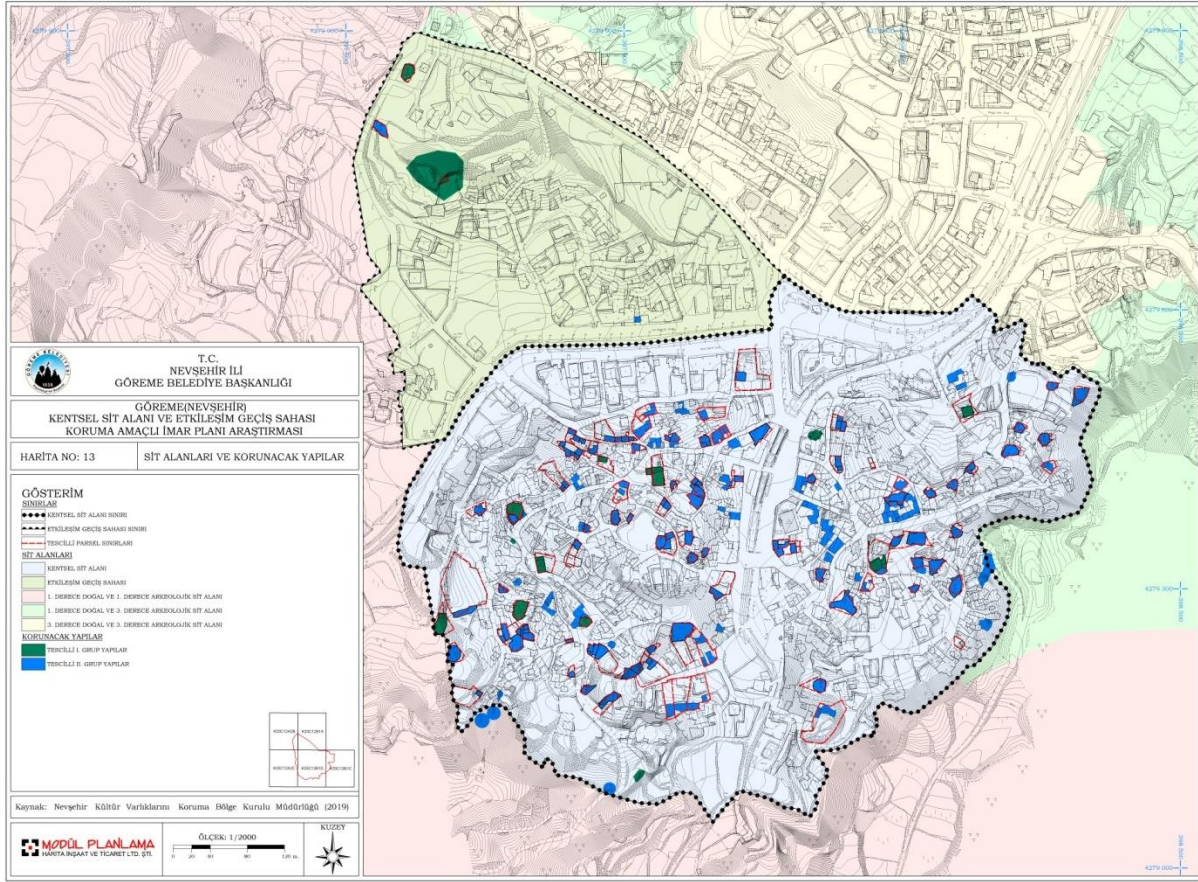

Fotoğraf 2: A.19. Yüzyıl Sonunda Göreme (Texier, 1876), B.1919 Yılında Göreme (Google Eski Türkiye Fotoğrafları Arşivi)

2.2. Göreme Koruma Kararları ve Koruma Amaçlı İmar Planı Çalışmaları

Göreme için bilinen ilk imar planı 1965 yılında yapılmış, plan notlarında bölgenin olduğu gibi korunması, geleneksel konut dokusunun sürdürülmesi, günümüzde olduğu gibi yerleşimin kuzeyinde kalan gelişme alanlarının mevcut doku ile uyumlu olması önerilmiştir. Göreme ayrıca ilk kez Anıtlar Yüksek Kurulu'nun (AYK) 17.10.1976 tarih, A.69 sayılı kararı ile onaylanan 1/25.000 ölçekli Kapadokya Çevre Düzeni Planı içerisinde yer almaktadır. Yerleşim merkezinin büyük bölümünün kentsel, çevresinin ise doğal sit alanları ile çevrili olduğu bu plan ile sit alanlarında kamu yararı dışında tesis yapılması yasaklanmıştır. 1965 yılında yapılan imar planının uygulanamaması nedeniyle İller Bankası tarafından Koruma Amaçlı İmar Planı (KAİP) işi 1984 yılında ihale edilmiş, hazırlanan KAİP Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu'nun (TKTVYK) 17.04.1987 tarih ve 3131 sayılı kararı ile onaylanmış ve öngörülen Kentsel Sit Alanı için de ayrıntılı koruma planı yapılması

vurgulanmıştır. Plan ile tarımsal faaliyetlerin giderek azalacağı, turizm sektörünün önem kazanacağı varsayımı ile Göreme 2500-5000 kişilik bir yerleşim olarak planlanmıştır (Göreme Belediyesi Arşivi KAİP Raporu, 1992). Plan kararları ile mevcut konut alanlarına ek gelişme konut alanları ve kültür ve turizm alanları ile yerleşimde mekânsal dokuyu ve doğal değerleri kapatan yapılaşma kararlarından sakınılması, turizmin geliştirilmesi ve tarım topraklarının korunması önerilmiştir. Yerleşimin çevresi ve gelişme alanları için ayrıntılı koruma ve kullanma koşulları getirilen planda; genel yaklaşımlar dışında kentsel sit alanları hakkında karar üretilenmeyerek, bu alanların olduğu gibi korunması düşünülmüştür. Bu planda içerisinde bölge halkının yaşadığı alanlar afet nedeniyle yeşil alan olarak planlanmış, tarihi ve kültürel özellikleri nedeniyle değerli bir yapı stoğunu oluşturan bu alanın yeniden yerleşime açılması uzun zaman almıştır. Plana ilişkin gerçekleştirilen arazi tespit çalışmalarında Kayseri Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun (KTVKK) 05.03.1988/152, 30.09.1989/540, 10.11.1989/589, 31.05.1991/1037 ve Nevşehir KTVKK'nın 13.10.2011/008-009 ve 19.01.2015/1423 sayılı kararları ile Göreme merkez Kentsel Sit Alanı içerisinde toplam 38 geleneksel konut; Kayseri KTVKK'nın 01.03.1989/372 sayılı kararı ile Kentsel Sit Alanı içerisinde 4 cami, 1 çeşme ile Kentsel Sit Alanı dışında 2 kilise ve 1 şapelden oluşan toplam 7 anıtsal yapı ve Gayrimenkul Eski Eserler Yüksek Kurulu'nun (GEEYK) tarafından 10.09.1976/A-9 sayılı kararı ile 40, aynı kurulun 01.03.1989/372 sayılı kararı ile 1 ve daha sonra Nevşehir KTVKK'nın 02.08 2012/371 sayılı kararı ile 1 olmak üzere toplam 42 peri bacası tescillenmiştir. Bu kararlar doğrultusunda tarihi, doğal ve kentsel sit alanlarının sınırları belirlenmiş, kararın ve karar ekinde yer alan koruma ilkeleri ve yapılanma koşullarının AYK'nın 17.10.1976 tarih, A.69 sayılı kararının uygulanmasına ve KTVKYK'nın kararı ile Göreme merkezinde 42.25 hektar olarak ilan edilen Kentsel Sit Alanı dışındaki alanlarda KAİP gelişme alanlarının daraltılmasına karar verilmiştir. Ankara'da özel bir planlama firması tarafından hazırlanan Göreme Merkez Koruma Amaçlı Nazım ve Uygulama İmar Planı kapsamında, AYK'nın 17.10.1976 tarih, A.69 sayılı kararında belirtilen 42.25 hektarlık Kentsel Sit Alanı'nın daraltılması istemi dikkate alınarak 24.50 hektara düşürülen Öneri Kentsel Sit Alanı hazırlanmıştır. Hazırlanan önerinin; eski Kentsel Sit Alanı'nda tescilli önerilen bir konut (Orta Mh. Karşibucak Cd. No: 24'te yer alan 26 Parsel) ile tescilli bir kaya kilisesi (Bezirhane Kilisesi-parseli bilinmiyor) dışında herhangi tescile değer taşınmaz kültür varlığının bulunmaması ve alan sınırının kısmen mülkiyet sorunu oluşturacak şekilde parselleri bölmesi dikkate alınarak daraltıldığı düşünülmektedir. Öneri Kentsel Sit Alanı'nın Nevşehir Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun (KVKBK) 10.07.2014/1174 sayılı kararı ile onaylanmış, kentsel sit alanından düşürülen kısımda kalan alanda tescilli önerilen 1 konut ile tescilli Bezirhane Kilisesi'nin koruma sınırlarının belirlenerek; hazırlanacak rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri ile korunmaları önerilmiştir (Şekil 1).

Şekil 1: Göreme Kentsel Sit Alanı İçerisinde Tescilli Yapılar (Modül Planlama Harita İnş. Tic. Ltd. Şti. Arşivi)

2.3. Geleneksel Göreme Konutlarının Genel Karakteristikleri

İlçenin ortasından akan İçeri Dere ve Uzun Dere'nin sınır oluşturarak Gaferli ve İsalı ile Aydınlı ve Orta mahallelerini ayırdığı söylenebilir. Yerleşimin İçeri Dere boyunca lineer geliştiği görülmektedir. İçeri Dere ile bölünen Kentsel Sit Alanı'nın büyük bölümü güney ve güneydoğuda kalmaktadır. Yerleşimde tescilli geleneksel konutlar öncelikle eski yerleşim alanlarından Aydınlı ve Gaferli mahallelerinde yer almaktadır. Bu mahallelere 1960'lı yıllardan sonra üç yeni mahalle daha (Beşinci Mahalle, Afet Evler Mahallesi ve Avcılar Mahallesi) eklenmiştir. Geleneksel konut yoğunluğunun en fazla olduğu yer Gaferli, Aydınlı ve Orta mahalleleridir. İsalı mahallesinde ise az sayıda geleneksel konut yer almaktadır. Göreme'de 24.5 hektar büyüklüğündeki Kentsel Sit Alanı içerisinde tescilli konutların dağılımı görülmektedir (Bkz. Şekil 1).

Konutların, mahallelerin ve yerleşimlerin biçimlenmesinde bulunduğu yerin topografyası, iklimi, yönlenmesi, hakim rüzgarı gibi fiziksel çevre verileri kadar bulunduğu toplumun sosyal yapısı, bölgede egemen olan uygarlıklar ve kültürü ile ekonomi de etkin olmaktadır. Günümüzde Kentsel Sit Alanı da dahil olacak şekilde Göreme merkezin kimliği kısmen bozulmuş olmakla birlikte, antik yerleşim üzerinde kurulduğunu düşündüğümüz Roma, Bizans, Selçuklu ve devamında Osmanlı yerleşimlerine sahne olmuştur. Göreme'de iki tür konut mimarisi ile karşılaşılmaktadır. Bunlardan ilki yaygın olarak karşılaşılmasa da Kapadokya'da örnekleri görülen (Binan, 1985) ve Göreme Kentsel Sit Alanı'nda varlıklarını sürdüren, kaya içlerinde olduklarından bu isimle anılan kaya oyma konutlardır. Genellikle yamaçlarda veya peri bacalarının içerisinde yer alan kaya oyma mekânlar geleneksel konutlar ile de iç içe olabilmektedir. (Şekil 2). İkinci tip konutlar ise Kentsel Sit Alanı içerisinde sayısal olarak daha çok karşılaştığımız ve genellikle ayrı ve az sayıda bitişik nizamda, yığma yapıım tekniği ile yöresel taştan inşa edilen, bahçeli (ön avlulu) ve dış sofalı, mimari açıdan geleneksel özelliklere sahip örneklerdir. Yerleşimde doğal olarak oluşan arazi içerisinde doğal kaya mekânlar ile

insan eliyle doğaya uygun ve çevre dostu yapı malzemesi ile oluşturulmuş geleneksel konutlar birlikte uyumlu görüntü sunmaktadır. Bu boyutu ile geleneksel Göreme konutları; mimarsız mimarlık, yöresel mimarlık diyebileceğimiz toplumun yaşam biçimi, geçmişi, sosyal ve ekonomik yapısı, kültürü ve mimarlığı hakkında ipuçları barındırmaktadır (Yıldırım, 2003: 13).

Şekil 2: A. Göreme Kaya Oyma Konutları, B. Kaya Oyma ve Geleneksel Konutlar Silüet (Göreme Belediyesi Arşivi, 1992)

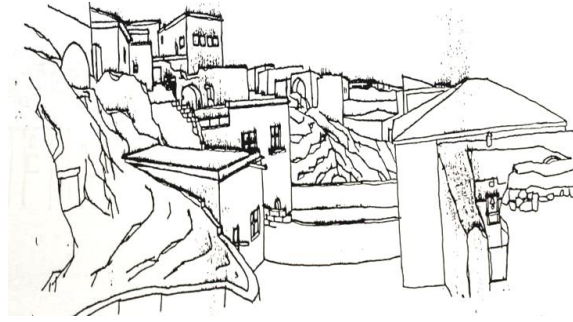
Göreme Kentsel Sit Alanı'nda arazi kullanımının en önemli parçasını genellikle dengeli bir dağılım gösteren konut yerleşim alanları oluşturmaktadır. Genellikle ayırık ve az sayıda bitişik nizamda, avlu/bahçeli, iç sofalı, dış sofalı ve karma plan şemasına sahip konutlar, mimari karakterlerine ve yapılış dönemlerine göre; 19. yüzyıl sonu-20. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenen, geleneksel konutlar ile 1960 yılından sonra inşa edilen, kentsel ölçeğe ve geleneksel mimariye aykırı betonarme konutlar olarak iki grupta sınıflandırılabilir. 19. yüzyıl sonu-20. yüzyılın ilk çeyreğinde inşa edilen konutların inşa tarihini verecek kitabe, belge vb. bulguya birkaç örnek dışında rastlanmamıştır. Göreme'de günümüzde yaklaşık 150 yıllık geleneksel konutların bir kısmı metruk, bir kısmı işlev değiştirerek pansiyon, butik otel, otel vb. turizm işlevlerine dönüşmüşken, özgün işlevlerini sürdüren geleneksel konutlar da bulunmaktadır. Göreme'de Kentsel Sit Alanı içerisinde mahalle sınırları Şekil 3'te ifade edilmektedir. Bu çalışmada somut kültür mirasının korunması kapsamında değerlendirilen geleneksel konutlar ağırlıklı olarak eski yerleşim alanları olan Gaferli, Aydınli ve Orta mahallelerindeki ve görece az sayıda olmakla birlikte, karakteristik özelliklere sahip İsali mahallesindeki tescilli ve tescili önerilen geleneksel konut örnekleri çalışma kapsamına alınmıştır.

Esas yaşam katı olan üst kat, eğim nedeniyle zemine oturuyorsa zemin kat veya arka cadde veya sokaktan girişi varsa giriş katı olarak adlandırılabilir gibi, aynı zamanda avlu/bahçe düzlemindeki kat da kotun durumuna göre zemin kat/giriş katı veya bodrum kat olarak da nitelendirilebilmektedir. Bu karmaşayı önlemek amacıyla avlu/bahçenin ve konuta girişin olduğu kat giriş katı, arada kalan kotlar ara kat ve konutun ana mekânlarının olduğu kat ise esas yaşam katı olarak tanımlanmıştır. Parseller topografyanın etkisiyle biçimlenen konutlarla ve bahçe duvarlarının arasındaki dar sokaklar da, arazinin doğal eğimine uyarak kimi zaman dik ve kıvrımlı, kimi zaman da basamaklı olarak biçimlenmektedir. Bu tür sokaklarda her iki sokak cephesinde de geleneksel dokuyla bütünleşen örnekler de görülmektedir (Şekil 4).

Şekil 4: Göreme Geleneksel Konutlar Topografyaya Göre Konum (Göreme Belediyesi Arşivi 1992)

Parsel Oluşumu ve Kullanımı: Göreme konutları genellikle ayrıık nizamda düzenlenmiş olmakla birlikte, az sayıda bitişik nizamda, konut altı ticaret işlevli örneklerin ara ve köşe parsellerde yer aldığı ve konutların iki veya üç yönden cephe verdiği görülmektedir. Köşe parselde konumlanan konutların cephelerinde topografyanın veya kayaya oyulmuş olmalarının etkisiyle, katlar bazen farklılaşabilmekte, bir cephedeki giriş katının, diğer cephede birinci kat haline geldiği örnekler de rastlanmaktadır. Az sayıda olmakla birlikte bu tür örnekler ile yerleşimin kuzeybatı bölgesinde karşılaşılmaktadır. Bu durum geleneksel konutların cephe tipolojisinin hem kat sayısı, hem de parsel üzerinden kurgulanmasını güçleştirmektedir. Eğimli alanlardaki parsellerde, konutların konumunda değişiklik olmaksızın, bahçede setler oluşturularak eğime uyum sağlanmıştır. Konutların parselde oturma biçimleri parsellerin konumlarına, büyüklüklerine ve formlarına bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Parsel bir peri bacası veya bir kayaya yaslanıyorsa konutlar kaya oyma mekânları kullanarak veya kaya oyma mekânlar önünde çeşitli düzenlemelerle parseli kullanmaktadır. Sokakları yüksek duvarlarla sınırlanan parsellerde, sokaktan avluya geçilerek ana yapıya ulaşılmaktadır. Bu koşullar dışında, konutun parsel alanının iç kısımlarında konumlanması durumunda, konut genellikle doğrudan sokağa yönelmektedir. Konutların parsel içerisinde belirli bir düzen oluşturmadığı, kare veya dikdörtgen mekânların yanı sıra, kaya oyma alanlarda amorf mekânlara da rastlandığı görülmektedir. Göreme Kentsel Sit Alanı içerisindeki geleneksel konutların parsel içindeki konumunu ve mimari karakterini öncelikle topografya, manzara ve iklim belirlemektedir. Göreme'de arazi eğimi ile aynı yönde olan manzara, geniş parseller içindeki konutların eğime uygun konumlanmalarına ve manzaraya yönelmelerine olanak tanımaktadır. Arazi eğiminin değişken olduğu durumlarda da eğime ve manzaraya göre yerleşen konutların ön cepheleri yamaca veya avlu/bahçeye yönelmektedir (Şekil 5). Göreme'de geleneksel konutların parselleri; parselin tek kenarı sokağa cepheli, iki kenarı sokağa cepheli, üç kenarı sokağa cepheli, dörtkenarı sokağa cepheli ve köşeleri sokağa cepheli şeklinde; parsel içerisinde konutlar ise sokaktan geriye çekilmiş bahçeli, ayrıık düzende bahçeli, bitişik düzende bahçeli, yan bahçeli ve düzensiz bahçeli yapılar olarak sınıflandırılabilir.

Şekil 5: Göreme Geleneksel Konutların Parsel Konumları (Göreme Belediyesi Arşivi, 1992)

Mülkiyet ve Yapı-Parsel İlişkisi: Göreme’de geleneksel konutların tek kişi/ailenin mülkiyetinde olduğu az sayıda örnek bulunurken, kaya oyma mekânlar içeren konutlarda mülkiyet sınırının dışına taşan örnekler de görülebilmektedir. Mülkiyet sınırını aşan uygulamalar komşu maliklerden muvafakat belgesi alınarak kullanılabilir, bu koşulun sağlanmadığı durumlarda kaya oyma mekânların kullanımı mülkiyet ile sınırlanmaktadır. Konutların veraset veya satış yolu ile el değiştirmesi ve pansiyon, butik otel gibi turizm işlevi ile kullanılması durumunda çok hisseli olmaları konutun mimari bütünlüğünü bozacak şekilde bölünmesine veya anlaşmazlıklar durumunda bakımsız kalmasına sebep olabilmektedir. Yerleşimde mülkiyet durumunun konutların turizm işlevine dönüşerek kullanımının yaygınlaşması ile çok hisseli mülkiyete dönüşmeye başladığı söylenebilir. Göreme’de konutların yaklaşık % 70’i ayrı ve % 25’i bitişik düzende inşa edilmiştir.

Avlu/Bahçe Kullanımı: Göreme konutlarında arazinin eğimi, büyüklüğü nasıl olursa olsun genellikle konutların önlerinde veya yanlarında avlu/bahçe vardır. Göreme’de avlu/bahçenin konuta doğrudan ulaşım sağladığı ve konutların zemin kat veya sokakla ilişki kurduğu en düşük kotta sokağa bakan ön cephelerinde avlu/bahçenin yer aldığı söylenebilir. Konut içerisinde ocak, tandır, çeşme, kuyu, kümes, tuvalet bulunan ve mahremiyet sağlamak amacıyla etrafı duvarlarla çevrili avlu/bahçeler yöre halkı tarafından yoğun kullanılmakta ve aynı işlevlerle kullanılan avlu ve bahçe yöre halkı tarafından da aynı anlamda kullanılmaktadır. Konutlarda ailenin içe dönük yapısı, gelenek ve görenekler avlu/bahçelerin yaklaşık giriş katı yüksekliğinde olan duvarlarla çevrilmesi ile mekâna yansımıştır. Avlu/bahçe günlük hayatta ekmek, yemek, salça ve pekmezin yapıldığı, bayram ve özel günlerde şölen, taziye yemeklerinin de pişirildiği, çamaşır, sebze ve meyvenin yıkandığı kısaca yaşamın büyük bir bölümünün geçtiği mekândır. Göreme konutlarında yapı-avlu/bahçe ilişkisi son derece dengeli ve doğal kurulmuştur. Girişlerin genellikle avludan verildiği konutlarda avlu zemini kısmen sıkıştırılmış toprak, kısmen taştır. Zeminin toprak olduğu kısımlarda çiçek ve ağaçlar, taş olduğu kısımlarda ise sofaya ve üst kata bağlantı sağlayan bir merdiven ve tuvalet bulunmaktadır. Tuvaletler genellikle avlu/bahçenin bir köşesinde ve konuttan bağımsız çözümlenmiştir ve çok az sayıda örnekte tuvaletler konut alanı dışındadır. Konut içinde çözümlenmiş tuvaletlere sofadan, sofa ile bağlantısı olmayan merdiven kovanından bir geçit yardımıyla ulaşılabilirdiği gibi, iki oda arasında çözümlenmiş örnekler de görülmektedir. Tuvaletler genellikle abdestlik ve tuvalet olarak ayrılmış iki bölümden oluşmaktadır. Dış sofalı konutlarda avluya bakan pencerelerden birinin iptal edilerek, pencere içerisine lavabonun yerleştirildiği ve lavabonun ahşap bir çerçeve/kafes ile gizlendiği örnekler de rastlanmaktadır. Günümüzde çeşitli gereksinimler için avluya yapılan ekler ile avlunun küçüldüğü ve avluya özgü kullanımların azaldığı, miras ve ekonomik nedenlerle avlu ve konutların bölünerek özgünlüklerinin bozulduğu görülmektedir.

Konutların konumlarına göre bir, iki veya bazı örneklerde üç cephesinin avlu/bahçeye yönlendiği ve bahçe duvarları ile çevrili olduğu görülmektedir. Genellikle 0.45-0.50 m. genişlikte ve 1.50-1.80 m. yükseklikte moloz taş ile yığma yapı tekniği ile inşa edilen bahçe duvarlarının üzeri, duvarı olumsuz çevre koşullarından korumak amacıyla iki yöne eğimli veya harpuştalıdır. Avlu/bahçeden giriş konukların evin yaşamına kontrollü katılımı ve mahremiyet sağladığı gibi, avlu/bahçede servis kapısının bulunduğu örnekler sokaktan servis kolaylığı da sunmaktadır. Avlu/bahçeye servis olanağının bulunmadığı az sayıda örnekte sokak ve avlu/bahçe ilişkisi sağlayan ana girişten başka, ikinci bir giriş kapısı da kullanılmaktadır. Bu nedenle Göreme konutlarında iklimin

izin verdiği koşullarda farklı işlevlerle aktif kullanılan avlu/bahçenin, kamusal ve özel alan arasında tampon oluşturduğu görülmektedir (Fotoğraf 3).

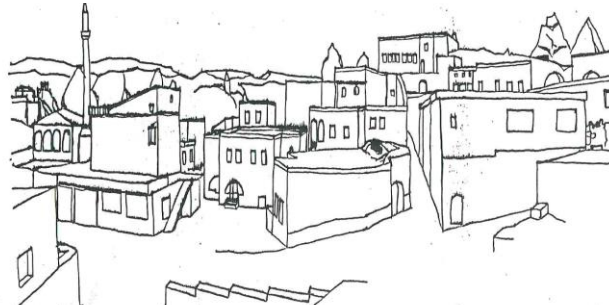

Fotoğraf 3: Konut Avlu-Avluda Merdiven ve Ocak Örnekleri, A.B.Gaferli Mh. Hacı İsmail Efendi Sk. No: 5, C.Gaferli Mh. Hacı İsmail Efendi Sk. No: 3, D.Orta Mh. Abdullah Efendi Sk. No: 17, E.Gaferli Mh., Hacı İsmail Efendi Sk. No: 3A (F.Toruk Arşivi)

Yapım Tekniği ve Malzeme: Bölgede en çok kullanılan yapı malzemesi taş ve ahşaptır. Bölgenin volkanik oluşum etkenli kayalık dağlarından kolay temin edilen ve kolay işlenen bir malzeme olan volkanik taş temelde, bodrum ve zemin katlarda ve bazen ara katlarda duvar yapımında kullanılmaktadır. Göreme konutlarının yapım tekniği genellikle taş yığmadır. Tek ve iki katlı örneklerde zemin ve bazen birinci katın taş ve yığma, üst katın ahşap çatıklı, kerpiç veya düzgün kesme taş arası dolgulu olarak inşa edildiği görülmektedir. Konutların temel duvarları taştır ve temel yapımı için kayalık zemin bulunana kadar kazılıp, en alta büyük temel taşları konularak, zemin yüzeyine kadar yaklaşık 50-70 cm. eninde ve 80-100 cm. derinlikte çamur harç ile taş temel duvarlarının örüldüğü bilinmektedir. Temel duvarının kalınlığı konutun konumuna, büyüklüğüne ve taşıyacağı yüke göre değişmektedir. Konutlarda bodrum kat döşemeleri genellikle sıkıştırılmış toprak veya kayrak taşı; bodrumsuz örneklerde giriş kat döşemeleri de taş kaplama veya sıkıştırılmış topraktır. Günümüzde esas yaşam katının üzerindeki döşemelerin çoğu beton kaplanmış ve ahşap plakalarla döşenmiştir. Temel duvarı üzerinde yükselen duvarlar kesme veya moloz taş ve yığma teknikle inşa edilmiştir. Konutlarda su basman seviyesi net bir şekilde izlenebilmektedir. Giriş katı seviyesine kadar yaklaşık 70-100 cm. yükseklikte su basman olarak sürdürülen duvarlarda özgün örneklerde kerpiç veya moloz taş iken, günümüzde beton serpmme sıva veya düzgün kesme taş örgü kullanılmaktadır. Ahşap dikme ile taş arasında herhangi bağlayıcı bir malzeme bulunmamaktadır. Konutların zemin katlarında taş duvarlar 50-55 cm. ve üst katlarda 25-30 cm. kalınlığındadır. Duvarlarda yaklaşık 30-35x40-45cm. boyutlarında düzgün kesme taşlar kullanılmaktadır. Konutların tümünün iç yüzleri mutlaka sıvalı, dış yüzleri sıvasızdır. Günümüzde konutların iç ve dış sıvalarının kısmen veya tamamen söküldüğü veya eski sıvaların üzerine gazoz kapağı çakılarak beton serpmme veya düz sıva yapıldığı görülmektedir. Yapım tekniği olarak taş kemer, tonoz ve ayaklar zemin katlarda ve kaya oyma mekânlarda kullanılmaktadır. Konutlarda alt kat açıklıkları taş tonoz, üst katlar ise ahşap kirişleme ile geçilmiştir. Göreme’de taş dışında ahşap malzeme, genellikle açıklık geçmede yöre halkı tarafından hezen olarak anılan ahşap kirişlemede ve az sayıda örnekte görülmekle birlikte hatıl olarak kullanılmaktadır. Konutlarda hezenlerin üzerinde ve çıkmaların altında yalıtım malzemesi olarak toprak ve saman karışımı ile hasır, kapı ve pencere sövelerinde taş, avlu/bahçe kapılarında ahşap ve metal, pencere doğramalarında ahşap ve dolap ve nişlerde taş ve ahşap birlikte kullanılmaktadır.

Kat Adedi: Yerleşimde arazi eğimine ve kat adedine bağlı olarak alçalan, yükselen, avlu/bahçe duvarı ile birbirinden ayrılan, bitişen ve hep sokak kotu ile ilişki kuran konutlar hareketli ve dinamik bir görüntü sunmaktadır. Göreme’de arazinin doğal yapısını oluşturan en önemli öğelerden biri olan volkanik oluşum peri bacalarının etrafını sararak yapı adalarını oluşturan konutlar; peri bacalarına yaslanarak veya onları kullanarak, arazinin doğal yapısına uygun biçimde yamaçlara yerleşerek teraslar halinde kademelenmekte ve yerleşimin silüetini oluşturmaktadır. Bu görüntüye bazen kaya oyma mekânlar ve güvercinliklerin de katkı sağladığı görülmektedir (Şekil 6). Göreme konutlarının genellikle iki katlı olduğu, az sayıda tek ve üç katlı konut örneklerinin de bulunduğu söylenebilir. İki veya üç katlı konutların bazılarında arazi eğiminden yararlanılarak depo, şıra hane (yöresel dilde şirepana), kömürlük, odunluk gibi işlevlerle kullanılan bodrum kat uygulanmıştır.

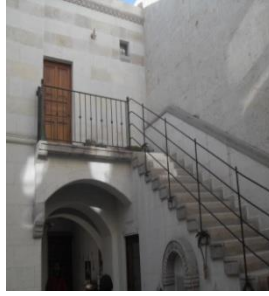
Eğimli alanlarda, bodrumun kısmen gömük olduğu konut örneklerinde bodrum katın pencere ve kapıları yüksek taş duvarlarla avlu/bahçeye açılmaktadır. Göreme konutlarında zemin/giriş kat sokak seviyesinden biraz yüksektir. Giriş katta genellikle beşik tonoz örtülü ve bahçeye açılan en az bir kemer gözlü, küçük ve düzensiz pencereleri bulunan mekânlar yer almakta ve zemin katlar sokakla bağlantılı avlu/bahçe ile ilişkilidir (Fotoğraf 4). Göreme konutlarında avlu/bahçe dışında çeşitli servis mekânlarını içeren ve yöresel dilde taşlık olarak bilinen sirkülasyon mekanı bodrum veya zemin katta yer almaktadır. Konutta özel olarak tasarlanmış tandır evi ve çamaşır evinin olmadığı çok küçük pencere ve dışa kapalı taşlıkta tandır, çamaşır taşı, kuyu vb. görülmektedir. Taşlıkta yaklaşık 150x200x250 cm. boyutlarında şarap ve pekmez yapımında kullanılan tekne ve teknenin alt ucunda üzüm sularının akıtılarak küplere doldurulduğu düzenekten oluşan şıra hane de yer almaktadır. Bazı örneklerde servis veya depolama mekânlarının da yer aldığı ara katlar daha korunaklı olması ve ısı konfor sağlaması nedeniyle kışlık kat olarak da kullanılmaktadır. Ara katın bulunmadığı durumlarda gündelik yaşam, esas yaşam katında geçmektedir. Konutların kat yükseklikleri topografyaya, katların kullanım amacına, konutların yapılış dönemlerine ve konut sahibinin ekonomik gücüne göre değişiklik göstermekle birlikte yaklaşık 250-300 cm. arasında değişmektedir. Konutların gabarileri kaya oyma mekânlarının kullanılmasına bağlı olarak değişmektedir. Genellikle ahır, hayat, samanlık, depo vb. işlevlerle kullanılan giriş katlar, diğer katlardan daha yüksektir, bazen de yüksek giriş katının bir kısmında ara kat oluşturulmuştur. Basit ve mütevazı konutlarda ise giriş kat yüksekliği, esas yaşam katına kıyasla daha düşüktür. İncelenen konutlarda giriş kat yükseklikleri 210-490 cm. arasında değişmektedir. Giriş katının içerisinde oluşturulan ara katlarda yüksekliğin yeterli olmadığı durumlarda tavan girişlemelerinin arası kapatılmamakta ve ara kat yüksekliği 200-235 cm. arasında değişmektedir. İki katlı ve üç katlı mütevazı konut örneklerinde esas yaşam katı yaklaşık 240 cm. iken daha gösterişli örneklerde esas yaşam katının yüksekliği yaklaşık 280-350 cm. arasında değişmektedir. Giriş katlarında oturma olanağı olmayan bazı konutlarda ara katlar, üst kata hizmet sunacak şekilde kullanılmakla birlikte (Fotoğraf 5), üst kat her zaman esas kat konumunu korumuştur. Göreme’de konutların genellikle iki katlı olduğu, kaya oyma mekânları da olan örneklerde az sayıda olmakla birlikte iki katın üzerinde kat kullanımı ve kabaltı olarak anılan mekânlar da gözlenmiştir (Fotoğraf 6).

Şekil 6: Göreme Geleneksel Konut Silüetleri (Göreme Belediyesi Arşivi 1992)

Fotoğraf 4: Göreme Konut Giriş Kat, A.Gaferli Mh. Hacı İsmail Efendi Sk. No: 3-3A, B.Gaferli Mh. Hacı İsmail Efendi Sk. (F.Toruk Arşivi)

Fotoğraf 5: Konut Ara Kat, İsali Mh. İsali Cd. (F.Toruk Arşivi)

Fotoğraf 6: Konut Kabaltı, A.Orta Mh. Harim Cami Sk., B.Aydınlı Mh. Çakmakçı Sk., C.Orta Mh. Hafız Sk. No: 3 (F.Toruk Arşivi)

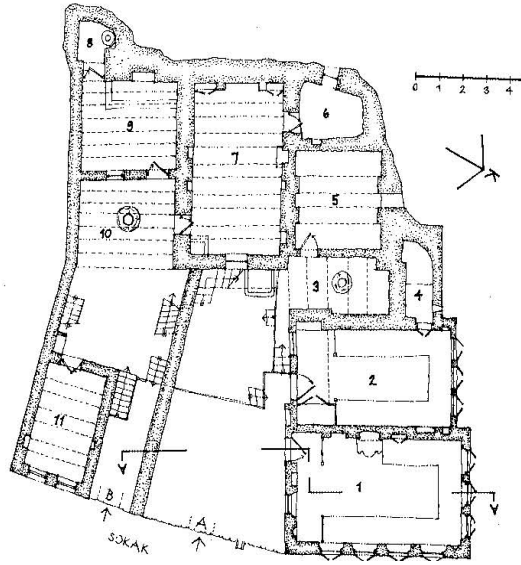
Plan Şeması: Göreme geleneksel konutlarının plan şemaları zaman içinde yaşama en uygun olacak şekilde geliştirilmiş, Gayrimüslim ve Müslüman konutları parsel kullanımı, yapı-parcel ilişkisi, yapım tekniği, malzeme ve mahallelerin oluşumu açısından çok fark göstermeyecek biçimde anonim bir düzeye erişmiştir. Göreme’de arazinin doğal yapısına bağlı olarak oluşan parsel biçimine ve kaya oyma mekan kullanımına göre giriş katların plan şeması bir arketip vermemektedir. Giriş kat üzerinde dik açılı planlanan esas katlar plan şeması açısından genellikle Türk evi plan şemaları ile örtüşmektedir. Türk evinde en önemli mekân öğesi durumundaki sofa, Göreme konutlarında da yapıya karakterini veren ana mekândır. Harem ve selamlık olmak üzere iki kullanımı olan geleneksel Göreme konutlarının mekân örgütlenmesinde sofanın dışa açık [*Dış Sofalı* (Fotoğraf 7A,7B)], kapalı oluşuna [*İç sofalı* (Fotoğraf 8A)] ve bunların türevlerine göre [*Dış Köşe Sofalı*], [*Bir Yüzü İç Sofalı* (Fotoğraf 8B) (Şekil 7)], [*Karma* (Fotoğraf 9) (Şekil 8)] plan şeması da çeşitlenmiştir.

Fotoğraf 7: Dış Sofalı Konut Örnekleri, A.Aydınlı Mh. Güngör Sk., B.Orta Mh. Harim Sk. No: 20 (F.Toruk Arşivi)

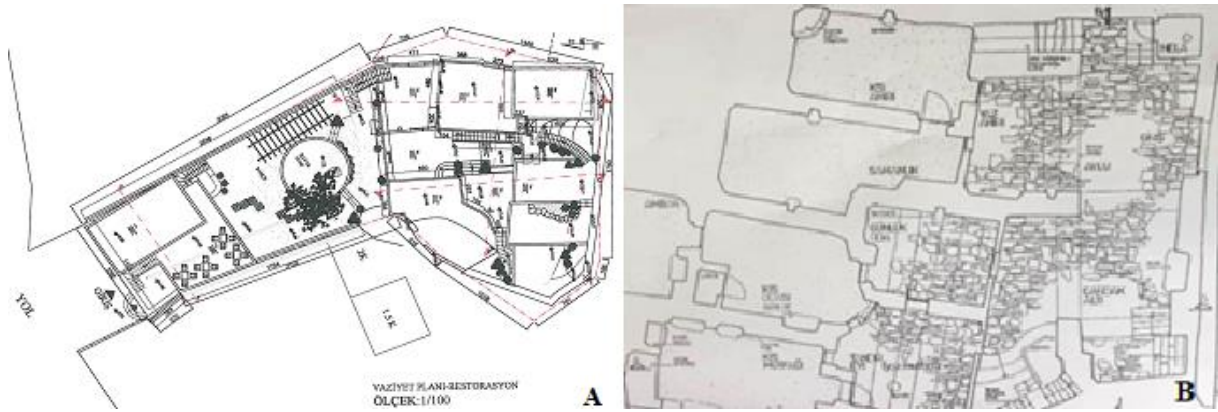
Fotoğraf 8: İç Sofalı Konut Örnekleri, A.Gaferli Mh. Müdür Sk. No: 14, B.Bir Yüzü İç Sofalı Konut Orta Mh. Konak Sk. No: 4A, (Tillioğulları Evi) (F.Toruk Arşivi)

Şekil 7: Göreme Bir Yüzü İç Sofalı Konut Plan Şeması, Orta Mh. Konak Sk. No: 4A (Tillioğulları Evi) (Renda, 1985)

Fotoğraf 9: Karma Plan Şemalı Konut, Aydınli Mh. İsali Cd. No: 36 (F.Toruk Arşivi)

Şekil 8: Karma Plan Şemalı Konut Örnekleri, A.Aydınlı Mh. İsalı Cd. No: 36, B.Aydınlı Mh. İsalı Cd. (Göreme Belediyesi Arşivi 1992)

Göreme’de plan şemalarının mahallelere göre farklılık göstermediği, her plan şemasının az çok her mahallede uygulanmış olduğu gözlenmiştir. Kitabesi olan bir iki konut hariç, konutların yapılış tarihleri bilinmemektedir. Manzaraya ve eğime göre konumlanan geleneksel konutların plan şemaları yöre ikliminin özelliklerine göre düzenlenmiştir. Göreme’de sofasız konut yok denecek kadar azdır. Azımsanamayacak sayıda dış sofalı ve iç sofalı plan şemalı konut örnekleri bulunmakla birlikte, bunların türevlerinden oluşan karma plan şemalı konutlar yoğunluktadır. Dış sofalı plan şemasındaki konutlarda, odalar avluya/bahçeye bakan dikdörtgen sofanın bir veya iki yanında yer almaktadır. İki katlı dış sofalı plan şemalı konutlarda giriş katı veya bazen buna eşlik eden ara kat; ahır, hayat, samanlık, depo vb. işlevlerle, üst katlar ise esas yaşam katı olarak kullanılmaktadır. İç sofalı plan şemasındaki konutlar genellikle avluya/bahçeye paralel konumlandırılmıştır, ancak arsanın uygun olduğu durumlarda sofanın hem avluya/bahçeye paralel, hem de sokağa dik olduğu örnekler de bulunmaktadır. Arsanın sınırlarına bağlı olarak şekillenen dış sofalı ve iç sofalı plan şemasındaki konutlarda sofa, düzgün dikdörtgen biçimini korumaktadır. İç sofalı plan şemasına sahip konutlarda giriş ile aynı aksta konumlanan sofa, sokağa dik olarak yerleştirilmiştir. İki katlı iç sofalı plan şemasındaki konut örneklerinde, sofanın sokağa bakan ucu balkon veya çıkma olarak düzenlenirken (Bkz. Fotoğraf 8A), sofanın arka bahçeye bakan ucu açık bırakılarak sokakla kontrollü bağlantı kuran yarı açık mekânlar elde edilmiştir. İç ve dış sofalı plan şemasındaki konutlarda sofanın bir veya iki yanındaki odalar sofaya açılmaktadır. İç ve dış sofalı plan şemasındaki konutların her mahallede yaklaşık aynı oranlara ve büyüklüğe sahip olduğu, karma plan şemasındaki konutların ise daha büyük bir taban oturumuna sahip çok büyük konaklar için kullanıldığı söylenebilir. Göreme’de plan şemasına göre sofanın bir veya iki yanında konumlanan odalar basit ve yalın mekân kurgusuna sahiptir. Ancak geleneksel Türk Evi’nde olduğu gibi çok amaçlı kullanılan ve yaklaşık 400x450cm. boyutlarındaki odalar; sedir, dolap, yüklük, gusülhane, raf ve niş gibi öğelerle zenginleştirilmiştir (Fotoğraf 10). Odalar sokak cephesinde konumlanan sedirler, oda kapısının arkasına dolap içerisine gizlenen yüklük, gusülhane ile günün her saatinde farklı işlevlerle kullanılmaktadır. Selamlık olarak da bilinen odaların en konforlusu misafirlerin ağırlandığı başodadır. Odalar ve başoda konut sahibinin ekonomik yapısına göre çeşitlenmektedir.

Fotoğraf 10: Konut Oda Örnekleri, A.Kaya Oyma Oda, Gaferli Mh. Hacı İsmail Efendi Sk., B.Kemer Oda, Orta Mh. Konak Sk. Eyvan, C.Oda, Orta Mh. Harim Cami Sk. No: 33, D.Başoda, Orta Mh. Konak Sk. No: 4A (Tillioğulları Konağı) (F.Toruk Arşivi)

Göreme konutlarında merdivenler sofaya göre dik veya paralel konumlanmaktadır. Yükseltilmiş zeminli konutlarda yapının aksında konumlanan giriş kapısının karşısında yer alan merdivenlerin yanı sıra, tek veya iki kollu veya L biçiminde merdivenler de görülmektedir. Merdivenlerde ahşap, taş ve az sayıda örnekte mermer basamak kullanılmıştır. Konutta yaklaşık 1 m. genişliğindeki merdivenler genellikle 3-4 taş veya ahşap basamak ile çıkılan sahanlıktan sonra tekrar taş olarak devam etmektedir. Bazı örneklerde de sonraki basamaklar ahşap olsa dahi, ilk basamaklar ahşabı sudan korumak amacıyla taştır. Plan şeması ne olursa olsun konutların hemen hepsinde merdiven boşluğu, yöresel dilde mamrak adı verilen ahşap bir kanat/kapak/çita ile kapatılmakta veya bu kanadın açık durması için üretilmiş bir detay kullanılmaktadır (Fotoğraf 11). Merdiven çözümlenmeleri olabildiğince basit ve işlevseldir, ancak riht sayısı az olduğundan (10-15 riht) oldukça diktir. Konut içindeki merdivenlerde kullanılan korkulukların biçimi mal sahibinin ekonomik gücüne göre değişkenlik göstermektedir. Korkuluklar genellikle sade tasarlanmış taş, kısmen süslemeli ahşap ve demir korkulukludur, ancak büyük konaklarda oymalı ahşap korkuluklar kullanılmıştır. Geç dönem konut örneklerinde merdivenlerin iki oda arasında konumlandığı örneklerle de rastlanmaktadır.

Fotoğraf 11: Konut Merdiven Örnekleri, A.Gaferli Mh. Hacı İsmail Efendi Sk. No: 7, B. İsalı Mh. İsalı Cd. C.Orta Mh. Konak Sk. No: 4A (Tillioğulları Konağı) (F.Toruk Arşivi)

Genellikle konut içerisinde çözümlenen mutfaklar, arka cepheye bakmaktadır. Kullanıcının tüm gereksinimlerini karşılayacak şekilde tasarlanan mutfaklarda fırınlı bir ocak, yekpare taş tezgâh ve bazı örneklerde kuyu ve su haznesi bulunmaktadır. Tümü alt katta yer alan bu tür mutfaklardan başka - süreç içerisinde yetersiz kalmaları nedeniyle olsa gerek- üst katın odalarından birisi veya sofaya ek birimler de mutfak olarak kullanılmaktadır. Büyük konaklarda da biri zemin, diğeri üst katta olmak üzere iki mutfak yer almaktadır. Ancak zemin katlarda ve avlu/bahçede kullanılan ocaklar; üst katta, sofa ve odalarda yer alan ocaklara kıyasla daha büyüktür. Zemin kattaki mutfaklarda ve avlu/bahçede ekmek yapımı için büyük ocakların içlerine yaklaşık 40-50 cm. çapında, 30-50 cm. derinliğinde bir çukur açılarak ocak, tandır olarak da kullanılmaktadır. İç yüzeyleri sıvalı tandırların yanmasını sağlamak amacıyla dışarıya açılan üzeri kapalı bir hava kanalı yapılmaktadır. Geleneksel Türk evinde hemen hemen her odada yer alan ocaklar, Göreme konutlarında her odada yer almamakta, bunun yerine odalarda ısınma aracı olarak taşınabilir mangallar kullanılmaktadır. Genellikle mutfakta, bazen başoda gibi özel odalarda ve zeminden 15-20 cm. yükseklikte yer alan ocaklar tamamen taştır ve döşeme seviyesinden sonra duvar içerisinde de üzeri sıvasız taş olarak devam etmektedir (Fotoğraf 12A, 12B). Yaklaşık 170 cm. yüksekliğinde 60 cm. derinliğinde, ağzı kemerli ocakların bazılarında kemerin başladığı yükseklikte ocağın genişletildiği ve üzerinde taş bir nişin olduğu görülmektedir. Bu nişler çıra konulduğu için çiralık olarak da anılmaktadır. Göreme geleneksel konutlarında duvara bağımlı olmayan üç bazen de dört cephesinden ateşliği olan ocaklara rastlanmaktadır (Fotoğraf 12C). Göreme konutlarında sofa ve odalarda yapılan 50-60 cm. genişlikte ve zeminden yaklaşık 70-80 cm. yükseklikteki ocakların ağızları kemerlidir. Kemerli ağzın başladığı yerden yaklaşık 20-25 cm. yanlara genişleyen ve duvardan 10 cm. çıkıntı yaparak yükselen ocağın kemer kilit noktası üstünde genellikle geometrik taş oyma işçiliği ile oyulmuş niş/nişler yer almaktadır. Büyük konaklardaki ocaklardaki taş işçilik konut sahibinin ekonomik yapısına bağlı çeşitlenmektedir. Günümüzde kemerli kısımlar sac bir kapakla kapatılmaktadır (Fotoğraf 12 D, 12E).

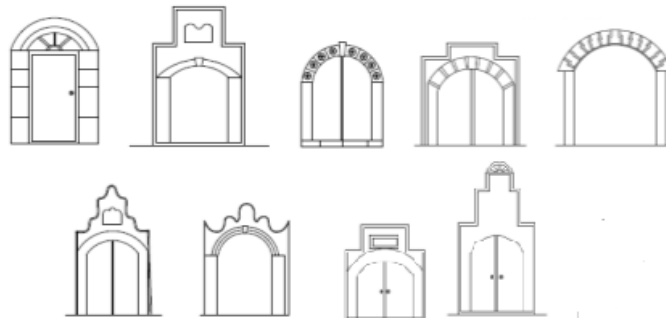

Fotoğraf 12: Konut Ocak Örnekleri, A.Gafarli Mh. Hacı İsmail Efendi Sk. No: 3 B.Gafarli Mh. Hacı İsmail Efendi Sk. No: 7, C.Orta Mh. Harim Cami Sk. No: 33 (F.Toruk Arşivi)

Cephe Düzeni: Göreme konutlarının cephesini biçimlendiren temel parametreler; konutun konumu, kat sayısı, giriş yönü, pencere ve kapı düzeni, çıkmalar, çatı ve bezemelerdir. Çalışma alanı içerisinde incelenen geleneksel konutların tümünün plan şemasına ulaşılammış olmakla birlikte, cephe yukarıdaki parametreler üzerinden okunarak analiz edilmiştir. Göreme konutlarına giriş avlu/bahçeden ve/veya sokaktan ulaşılmaktadır. Avlu/bahçeden girilen örneklerde konuta avludan sonra, sokaktan girilen örneklerde ise 3-4 taş basamaklı merdivenler ile ulaşılmaktadır. Konuta hem sokaktan, hem de avlu/bahçeden girilen örnekler olduğu gibi, avlu/bahçesiz konutlarda sadece sokaktan giriş sağlandığı da görülmektedir. Cephe düzenlemesinde avlu/bahçe giriş kapıları diğer cephe elemanlarına kıyasla ön plandadır. Tek katlı konutlarda giriş kapısı sofa aksında, iki katlı konutlarda ise genellikle sofanın sokağa bakan uzun kenarında yer almaktadır. Sokak ile aynı kotta bulunan giriş kapılarının neredeyse tamamı cephe duvarı ile hem yüzdür. Avlu/bahçe kapıları cümle kapısı konumundadır ve arka veya yan sokağa açılan ikincil kapılara (servis kapısı) kıyasla daha özenli ve yoğun bezemelidir. Giriş kapılarında başta kapı tokmakları ve kilitleri olmak üzere, taş söve ve kemerlerde geometrik ve bitkisel motifler bölgenin karakteristik özelliklerindedir. Avlu/bahçe kapıları; konut sahibinin ekonomik gücü doğrultusunda biçimlendirilmiştir. Yaklaşık 180-200 cm. genişliğinde 260-280 cm. yüksekliğindeki avlu kapıları; giriş kapıları gibi 15-20 cm. enindeki ahşapların iri başlı çiviler (mih) ile bağlanmasıyla oluşturulmuştur ve genellikle basık kemerlidir. Bazı örneklerde kemerin kilit taşı dışarı taşacak şekilde yerleştirilmiştir (Fotoğraf 13) (Şekil 9). Masif ahşap kanatlı avlu kapılarının kapı tokmakları ve kilitler ile daha gösterişli örneklerine rastlanmaktadır.

Fotoğraf 13: Konut Avlu Giriş Kapısı Örnekleri, A.İsali Mh.İsali Cd. No: 3, B.Orta Mh. Harim Sk. No: 12, C.Gafarli Mh. İsmail Efendi Sk. No: 28, D.Orta Mh. Harim Cami Sk. No: 16, E.Orta Mh. Harim Cami Sk. No: 11, F. Gafarli Mh. Hacı İsmail Efendi Sk. (F.Toruk Arşivi)

Şekil 9: Geleneksel Konutlarda Avlu Giriş Kapıları (Göreme Belediyesi Arşivi 1992)

Doğrudan sokaktan ulaşılan konutlarda kamusal alan (sokak) ile özel alan (konut) arasında avlu/bahçe gibi yarı kamusal bir mekân bulunmadığından, giriş kapısı simgesel olarak özel alanı

tanımlamaktadır. Genellikle kotun düşük olduğu sokak cephesinde yer alan konut giriş kapıları merkezi (tek) girişli ve iki girişli olarak sınıflandırılabilir. Bu tür konutların hemen hepsinde kemerli biçimlenen masif ahşap giriş kapıları, genellikle çift kanatlı ve ahşapların en basit haliyle birbirine çatıldığı ve alt ve üst noktalardan bir kuşak ile birleştirildiği örneklerdir. Düzgün kemerli örnekler görülmekle birlikte, giriş kapıları genellikle basık kemerlidir. Kemerli kapılarda kemerin kilit taşı ile vurgulandığı, kemeri oluşturan taşların birer atlayarak cepheden taşırıldığı, kemerin çevresinde kaide ve başlık elemanlarıyla zenginleştirilen taş söveler ile plasterlerin de yer aldığı örnekler görülmektedir. Ortalama 170-180 cm. yükseklikteki bu kapılar boyasızdır (Fotoğraf 14). Ancak doğrudan ulaşılan büyük konut örneklerinde konut sahiplerinin ekonomik yapısı ile ilişkili olarak masif ahşap giriş kapılarının çift kanatlı, aynalı/oymalı ve çok özenli olduğu görülmektedir. Bu tür konutlarda kapı tokmakları ve kilitleri de özenlidir. Az sayıda olmakla birlikte konuta yan cepheden girilen örnekler de bulunmaktadır (Fotoğraf 15).

Fotoğraf 14: Konut Giriş Kapısı Örnekleri, A.Orta Mh. Harim Cami Sk. No: 33, B.Orta Mh. Karşıbucak Cd. No: 26, C.Gaferli Mh. Hacı İsmail Efendi Sk. No: 7, D.Aydınlı Mh. Aydınli Sk. No: 12, E.Aydınlı Mh. Güngör Sk. (F.Toruk Arşivi)

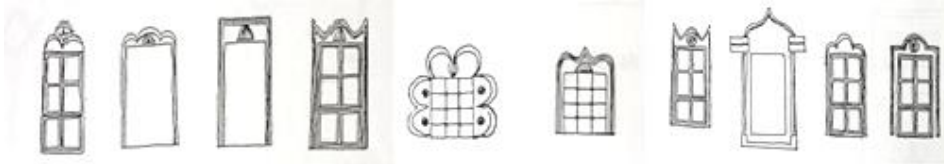
Fotoğraf 15: Yan Cepheden Girilen Konut Örnekleri, A.Orta Mh. Karşıbucak Sk. No: 24, B.Orta Mh. Harim Cami Sk. (F.Toruk Arşivi)

Sade bir görünüme sahip Göreme konutlarının cephelerinde konutun plan şeması, yapım tekniği ve mekan örgütlenmesi izlenebilir. Ön cepheler özel mekân ve kamusal mekân arakesitinde yer alan ve doğal bir şekilde sınır oluşturan elemanlardır. Konutlarda manzaraya geniş bir açıyla yönelmeyi sağlayan sokak cephelerindeki pencere düzenleri, buldukları mekânın boyutları ve mekânsal işlevi ile şekillenmiştir. Genelde iki katlı olan konutların zemin katları olabildiğince küçük pencereli veya sağır olmasına karşın, konut-sokak ilişkisi tamamen kesilmemektedir. Giriş katların sokağa bakan cephelerinde veya bazı sağır duvarların üst hizalarında az sayıda küçük tepe pencerelerine rastlanmaktadır. Eğimli arazilerde avluya bakan bodrum ve giriş kat pencerelerinde lokma veya oymalı demir parmaklıklar kullanılmıştır. Yatayda silmeler, düşeyde şaşırtmalı köşe taşları, pencerelerde söveler, kapılarda kilit taşları ve genellikle bitkisel süslemeler yalnız konut cephelerini zenginleştirmektedir. Ön cephelerde pencere altı ve kat silmelerinin, düşey köşe taşları ile kesiştiği noktalarda geometrik veya bitkisel süslemeler, genellikle girişte veya kolay görülebilecek bir yerde yapım tarihini gösteren taş panolar ve pencere alınlıklarında, kapı ve pencere kemerlerinde çiçek, ay-yıldız vb. taş işçiliği gösterir motiflere rastlanmaktadır (Fotoğraf 16) (Şekil 10). Ön cephede üst katlarda genellikle yapı aksına göre simetrik düzenlenen dikdörtgen, kare ve kemerli taş söveli, bezemeli ve kafesli pencereler kullanılmış, ikili ve üçlü gruplanmış sofa pencereleri ile cephe zenginleştirilmiştir. Avluya bakan sofalar genellikle boydan boya pencereli ve aydınlık mekânlardır. Göreme’de yaşam biçiminin yansıması olarak geç dönem konutlarda da bu cephe düzeninin sürdürüldüğü görülmektedir. Pencere ve kapılarda dikdörtgen ve düzgün kemerli pencerelerin yanı sıra (Bkz. Fotoğraf 7B, 8, 9) (Fotoğraf 17A, 17B, 17C, 17E), basık kemerler de kullanılmıştır (Bkz.

Fotoğraf 7A, 9) (Fotoğraf 17D) (Şekil 11). Konut pencereleri genellikle tek ve çift kanatlı veya giyotindir. Günümüzde yaşam biçiminin değişimine bağlı olarak az sayıda örnekte ahşap kafes ve kepenk görülmektedir. Göreme konutlarında küçük pencereyi loş alt katlara karşın, dışa dönük üst katlarda, bazı örneklerde küçük bir tepeli penceresi ile havalandırma sağlanmıştır. Üst kat pencereleri 1/2 veya 2/3 oranındadır. Konutların bazılarında sokağa açılan giriş kapılarının üzerinde, sofabı aydınlatmak için demir ızgaralı pencereler yer almaktadır. Geç dönem örneklerde dikdörtgen büyük boyutlardaki pencerelere de rastlanmaktadır. Farklı pencere örnekleri 20. yüzyıl başında yapılan ve günümüzde Milli Parklar Müzesi olarak kullanılan Eski Belediye Binası'nda görülmektedir (Fotoğraf 17D).

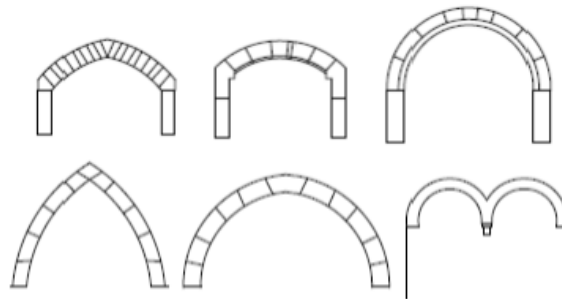
Fotoğraf 16: Konut Cepheleri Motifler, A.Aydınli Mh. Güvercinlik Sk., B.Orta Mh. Harim Cami Sk. No: 5, C.Aydınli Mh. Aydınli Sk., D.E.Orta Mh. Harim Sk. (F.Toruk Arşivi)

Şekil 10: Konut Pencere Tipleri (Göreme Belediyesi Arşivi 1992)

Fotoğraf 17: Konut Cepheleri Pencereler, A.Aydınli Mh. Aydınli Sk., B.Orta Mh. Harim Cami Sk. No: 16, C.Gaferli Mh. Müdür Sk. No: 14, D.Orta Mh. Belediye Cd. (Milli Parklar Müzesi Eski Belediye Binası), E.Orta Mh. Konak Sk. No: 4A (F.Toruk Arşivi)

Şekil 11: Göreme Konut Pencere ve Kapı Kemer Tipleri (Göreme Belediyesi Arşivi 1992)

Göreme konutları cephe organizasyonu açısından analiz edildiğinde; konut cephelerinin genellikle çıkmasız olduğu ve az sayıda örnekte görülen çıkmalı cephelerin genellikle bodrumlu ve iki katlı yapılarda kullanıldığı söylenebilir. Çıkmalar tümüyle taştır. Genellikle ön cephesi avlu/bahçeye bakan konutlarda yer alan açık ve cephe boyunca çıkmalar avlu/bahçeye yönelmektedir. Kapalı çıkmalar iç mekânı genişletmek, sokağa açılan cephe yüzeyini arttırmak veya cepheyi zenginleştirmek amacı ile yapılmakta, cephe boyunca yapılan çıkmalar; alt kat cephe yüzeyi ile paraleldir. Ortadan

çıkmalı cephede ise üst katta bulunan çıkma odanın veya sofanın ileriye doğru yaptığı taşma sonucu oluşmuştur. Tek kenarlı çıkmalar; üst kat köşe odasının dışarı taşırılması, köşe odasının sokak yönüne doğru genişletilerek hacim kazanılması ve sokağa veya manzaraya açılım sağlanması ile elde edilmiştir. Tek kenarlı çıkmalı cephelerin bir tarafında köşk ve köşke çıkan merdiven bulunur. Göreme konutlarında az sayıda örnekte, çoğu kez başodada olmak üzere ön cephenin ortasında veya yanlarda, bazen de yan cephelerde düz, üçgen veya testere dişli çıkmalar kullanılmaktadır (Bkz. Fotoğraf 8A, 9, 17A). Bu örneklerde çıkmalar, bindirmeli taş konsol kirişleri profillidir, bazı örneklerde profillerin üzeri ve çıkmaların altları da taş kaplanmıştır. Çıkmalar pencereleri ve oranlarının yanı sıra, taş konsolları ile de cephelere hareketlilik ve zenginlik kazandırmaktadır. Göreme konutlarında su basman ve kat döşemelerini gösterir taş silmeler, yapının köşelerini vurgulayan şaşırtmalı taşlar, yapı cephesinde plasterler, kornişler, söveler, kemerler, dekoratif amaçlı gülbezek, ay-yıldız vb. motifler, pencere üzerinde ve boşaltma kemerlerinin alınlığında geometrik motifli bezemeler, demir parmaklıklar ve bazı örneklerde çatı silmeleri neo-klasik etki yaratmaktadır. Genelde taş ile yapılan silmeler çoğunlukla kat silmeleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak az sayıda örnekte su basman üzerinde de içbükey veya dışbükey motiflerle oluşturulmuş silmeler yer almaktadır (Fotoğraf 18). Göreme konutlarında balkon yok denecek kadar azdır. Balkonlu örneklerde genellikle ahşap korkuluk yaygındır, ancak yeni konutlarda daha çok demir korkuluk kullanılmaktadır. Cephe tiplerinin mahallelere göre farklılık göstermediği, genel olarak kabul gören ve yaygın kullanılan cephe tipinin her mahallede uygulandığı söylenebilir. 20. yüzyıl başından itibaren inşa edilen ve Cumhuriyet Dönemi 1. Ulusal Mimarlık Dönemi'nin cephe özelliklerini taşıyan örneklerde pencerelerin ölçüleri, sayısı ve yerleşim düzenlerinde farklılıklar görülmektedir.

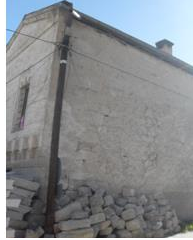

Fotoğraf 18: Motif Çıkmalı Su Basman, Aydınlı Mh. Görçeli Sk. (F.Toruk Arşivi)

Göreme konutları Orta Mahallesi Belediye Caddesi üzerinde yer alan ve günümüzde Milli Parklar Müzesi olarak kullanılan Eski Belediye Binası (Bkz. Fotoğraf 17D) gibi az sayıda örnek dışında genellikle düz damlıdır. Motif çıkma denecek kadar az taşan saçaklar ile konut damları olabildiğince kare veya dikdörtgene tamamlanmıştır. Özgün halinde düz dam olan bazı konutlar sonradan beşik veya kırma çatıya dönüştürülmüştür (Fotoğraf 19). Göreme'de sebze ve meyve kurutmak için kullanılan düz damlar, güvenlik nedeniyle yaklaşık 40-50 cm. yüksekliğinde parapet duvarla çevrilmiştir. Damlar yağışların bertaraf edilmesi amacıyla yaklaşık %1-2 eğimli ve özgün örnekler taş çörtlenlidir. Konutların cephesinde genellikle 20-30 cm. yüksekliğindeki taş saçaklar, yapı cephesinden motif çıkma denilecek kadar taşarak son katta testere kirpi saçak silme oluşturmaktadır. (Bkz. Fotoğraf 13C).

Alt katlar hem konumu hem de yapı malzemesi itibariyle genellikle kışlık mekân olarak kullanılmıştır. Kalın harçlı taş örgülü ve çamur sıvalı bu duvarların ısı geçirgenliğinin az olması nedeniyle, ahşap kirişlerin üzerine saz ve toprak konularak döşeme kalınlığı artırılarak yalıtım sağlanmış ve odalarda ısı kayıpları engellenmeye çalışılmıştır. Aynı amaçla konutların yoğun rüzgâr aldığı kuzey cephelerinde de olabildiğince az pencere kullanılmış veya cephe sağır bırakılmıştır. Ayrıca düz dam çatılarda son kat döşemesinin üzerinde çamur katkılı kamış kullanılarak yalıtım sağlanan örnekler de görülmektedir. Özgün halinde mangal, duvardaki ocaklar ve yer ocaklarıyla ısıtılan konutlarda, günümüzde soba kullanıldığından bacaların da sonradan yapıldığı bilinmektedir (Bkz. Fotoğraf 17C). Mutfak bacaları ile Tillioğulları Evi'nde olduğu gibi tandır odasının konutların ısınmasına katkıda bulunduğu söylenebilir. Göreme konutlarında genellikle iki tür baca görülmektedir. Bunlar kare veya dikdörtgen biçiminde moloz taş veya tuğla ile örülerek, üzeri dört yönde tuğlalarla

kapatılan tandır ve ocak bacaları ile kare veya dikdörtgen biçiminde tuğla ile örülerek üzeri iki veya üç tarafı açık fanus biçiminde pişmiş topraktan yapılmış kapağı olan soba bacalarıdır. Yapılara sonradan eklenen bu bacalar saçağa çok yakın veya dış duvara bitişik konumdadır. Rüzgâr nedeniyle ocaklarının tütmemesi ve kuşların yuva yapmaması için baca üzeri kapatılmıştır. Geçmişte ateş tuğlası ile inşa edilen bacaların günümüzde tuğla ve briket ile örüldüğü ve üzerinin çimento harç ile sıvanarak boyandığı görülmektedir.

Fotoğraf 19: Beşik Çatılı Konut, Aydınlı Mh. Görçeli Sk. (F.Toruk Arşivi)

İç Mekân: Yapı içerisinde tek kanatlı, ahşap iç kapılar yaklaşık 80-100 cm. (Fotoğraf 20A, 20B), çift kanatlı kapılar ise genellikle 140 cm. genişliğinde ve yaklaşık 200-240 cm. yüksekliktedir. Tüm kapılarda yüksekliği yaklaşık 6-8 cm. yükseklikte taş eşik kullanılmaktadır. Konutlarda iç kapıların sofaya bakan yüzeylerinde aynalı ve geçme olarak tanımlanabilecek ahşap bezemeler uygulanırken, diğer yüzeyler yalın bırakılmıştır. Az sayıda örnekte olmakla birlikte, iç kapılar arasında da ait oldukları odanın önem derecesine aynalı ve bezemeli örnekler de rastlanmaktadır. Genellikle 1/2 oranındaki ahşap pencere doğramaları genellikle iki kanatlıdır ve pencereler yatayda üç, düşeyde iki kanatla bölünmüştür. Geleneksel pek çok konut örneğinde olduğu gibi, Göreme konutlarında da oda kapıları açıldığında oda içinin sofadan görülmesini engelleyecek biçimde konumlandırılmıştır. Odada yüklük olarak kullanılan dolapların bulunduğu duvarın ucunda yer alan kapıdan 90° dönülerek odaya girilmektedir. Kapı açıldığında yan duvardaki kendi nişine dayanarak ve genellikle bir mandal ile dolap yanına tutturularak mahremiyet sağlanmaktadır. Bazı konut örneklerinde çift kanatlı oda/başoda kapıları da kullanılmıştır. Bu odaların kapıları genellikle ahşap tablalı ve oymalıdır. Başoda kapılarında oymalar daha küçük, özenli ve pervazları nakışlıdır. Kapı üzerinde yaklaşık 40-45 cm. yükseklikteki lentolarda geometrik motiflerin kullanıldığı örnekler de bulunmaktadır (Fotoğraf 20C).

Fotoğraf 20: Konut İç Kapı ve Lento Örnekleri, A.Orta Mh. Harim Cami Sk. No: 33, B.Gaferli Mh. Hacı İsmail Efendi Sk. No: 7, C.Gaferli Mh. Hacı İsmail Efendi Sk. No: 7 (F.Toruk Arşivi)

Göreme konutlarında dolap, raf, niş, pervaz ve sedirler konutun Harem ve Selamlık bölümleri ile başoda ve gelin odası gibi özel mekânlarda kullanılmaktadır. Konutlarda ocakların alınlığında ve yayında, nişler, lentolar ve dolapların iki yanında yöresel dilde göz/gözde denen alınlıklarında taş kullanılmaktadır. Hemen hemen her odada bir niş veya dolap bulunduğu gibi, ihtiyaca göre yüklük, iki veya üç sıra ahşap raflı testilik ve lambalık gibi isimlerle anılan ve kabartma geometrik motifler bulunan nişlerin kullanımı da yaygındır. Nişler dikdörtgen veya düzgün kemerlidir. Olabildiğince sade örneklerin yanı sıra, alınlıkları geometrik ve bitkisel formlar, çarkifelek ve en yaygın kullanımı ile istiridye motifli örnekler de rastlanmaktadır (Fotoğraf 21). Odalarda yüklükten ayrı, duvarlarda ve ocak yanlarında alınlıkları oymalı veya bezeli, kapaklı veya kapaksız küçük dolaplar da bulunmaktadır (Fotoğraf 22A, 22B). Başoda ve yatak odalarında yüklüğün duvara gelen kısmında, duvar içinde banyo olarak kullanılan gusülhaneler; yüklük içinde küçük bir bölümü kapladıkları gibi açılan kanatların arkasında veya bir girinti yaparak yüklüklerin yanında ayrı bir mekân oluşturmaktadır.

Özgün halde taş duvara açılan ve yüzeyi herhangi bir malzeme ile sıvanmadan doğal haliyle bırakılan yüklük ve gusülhanelerin zeminleri günümüzde fayans ve beton kaplanmıştır ve yalıtım sorunları nedeniyle gusülhaneler kullanılmamaktadır (Fotoğraf 22C). Odanın duvarlarında yatakların depolandığı 90-100 cm. derinlikteki gömme yüklükler; genellikle kapı arkasındaki duvarda boydan boya yer almakta ve tavana kadar yükselmektedir. Yüklüklerde genellikle altta 30-40 cm. kadar küçük bir dolap, ortada yatak konulacak bölüm ve üstte 30-40 cm. yükseklikte bir dolap veya yüzeyi geometrik desenlerle süslü ahşapla kapatılmış bir bölüm mevcuttur. Bitişik iki oda arasındaki yüklükler bazen iki odadan da kullanılacak şekilde yapılmıştır. Başodalarındaki yüklükler genellikle çok özenli ve yoğun bezemelidir. Yüklüklerin bazılarında ortada aynalık, kenarlarda lambalıklar bulunmaktadır. Kapaklı dolaplar üstten ve alttan mandalla sabitlenmektedir. Odalarda 20-25 cm. eninde ve genellikle basit süsleme öğeleri olan rafların bazı örneklerde pencere üzerinden başlayarak tüm odayı ve yüklüğü de kapsayacak biçimde dolandığı görülmektedir. Odalarda veya sofada üç, kimi zaman da dört duvar boyunca 35-40 cm. yüksekliğinde ve 60-70 cm. eninde ahşap sedirler yer almaktadır (Fotoğraf 22D). Göreme’de oda ve mutfaklarda bulunan bir başka eleman da ahşap terek, raf ve pervazlardır. Genellikle pencerelerin alt ve üst hizalarında tüm odayı dolanan pervazlar, duvarların sedirlerdeki yastıklardan ve diğer mobilyalardan korumaktadır. Bazı evlerde pencere üstlerindeki pervazlara çakılı terekler vardır. Bunlar, pervazlarla birlikte bir, iki veya üç duvarda da olabilir. Yaklaşık 20 cm. genişliğinde olan terekler oymalarla süslü, ahşap eteklerle çevrilidir.

Fotoğraf 21: Konut Niş Örnekleri A.Aydınli Mh. Aydınli Sk., B.Aydınli Mh. İsalı Cd. No: 34, C.Aydınli Mh. İsalı Cd. No: 36, D.E. Gaferli Mh. Hacı İsmail Efendi Sk. No:7, F.Orta Mh. Konak Sk. No: 4A, G.Orta Mh. Harim Cami Sk. No: 33 (F.Toruk Arşivi)

Fotoğraf 22: Konutlarda Dolap, Raf, Gusülhane ve Sedir Örnekleri, A.Orta Mh. Harim Cami Sk. No: 33, B.Orta Mh. Konak Sk. No: C.Aydınli Mh. İsalı Cd. No: 36, D.Orta Mh. Konak Sk. (F.Toruk Arşivi)

Konutların tavanları genellikle kaya oyma mekânlarda düz kaya yüzeyi veya kaburgalı ve beşik tonoz (yöresel dilde kemer oda olarak anılmaktadır) şeklindedir (Fotoğraf 23A, 23B). Yaz mevsiminde sıcak ve nem oranının yüksek olması nedeniyle odaların genelde tonoz tavanları yüksek tutulmuştur. Konutların tavanları ve döşemeleri konut sahibinin ekonomik gücüne göre detaylanmaktadır. Bazı konutların tavanlarında kot farkı yaratılmakta ve çitâlardan geometrik desenler oluşturulmakta veya tavan göbekleri kullanılmaktadır. Bu anlamda en güzel tavanlara Tillioğulları Evi’nde olduğu gibi ağa, bey konaklarında rastlanmaktadır. Tavan, işlevselliğin yanı sıra bezeme unsurlarının yoğun bir şekilde yer aldığı bir yüzey olarak bilinmekle birlikte, Göreme konutlarında tavanlar bezemesiz doğal tonoz ve düz taş yüzeyi şeklinde olduğu için bölgede süsleme bakımından zengin tavan örneklerine Tillioğulları Evi dışında rastlanmamıştır (Fotoğraf 23 C, 23D, 23E). Bu tip süsleme tekniğinin ana tavan kirişleri ve saçak altları kaplanarak uygulandığı konutlar bulunmaktadır.

Göreme’de duvar yüzeylerinde taş malzeme ile oluşturulan dekoratif unsurların dışında, ahşap ve kalem işi duvar resimlerinin de kullanıldığı Tillioğulları Evi önemli süsleme öğelerinin bulunduğu büyük konut örneklerindedir (Renda 1985: 103-115; Özbek 2014: 218). Tillioğulları Evi’nde tavan kaplaması ve göbekleri dışında, başta dış kapı kanatlarında ve tokmaklarında, odaların niş ve dolap kapaklarında olmak üzere ahşap yoğun ve özenli kullanılmıştır. Konağın ön cephesinde konumlanan Maşallah ve 1241 tarihli kitabeden hareketle; başoda ve yanındaki odanın duvarlarında kullanılan çeşitli manzara ve natürmortlar içeren kalem işi bezemelerin konağın yapımı ile eş zamanlı olduğu (1241H/1825M) düşünülmektedir (Fotoğraf 24).

Fotoğraf 23: Konut Tavan Örnekleri, A.Düz Tavan Yüzeyi, Aydınli Mh. Aydınli Sk. No: 12, B.Tonoz Tavan Yüzeyi, Aydınli Mh. İsalı Cd. No: 36, C.D.E.Tillioğulları Evi Baş Oda ve Yanındaki Oda Duvar ve Tavanında Ahşap (Göbek) Kullanımı, Orta Mh. Konak Sk. No: 14A (F.Toruk Arşivi)

Fotoğraf 24: Tillioğulları Evi Başoda ve Yanındaki Oda Duvarlarında Kalem İşleri, Orta Mh. Konak Sk. No: 14A (F.Toruk Arşivi)

3. Değerlendirme, Sonuç ve Öneriler

Günümüzde; gelecek nesillere bırakacağımız en önemli değerlerden biri de somut kültür mirasımız kapsamında sivil (geleneksel konutlar) ve anıtsal yapılarımızdır. Mimarsız mimarlık, vernaküler mimarlık ve yerel mimarlık gibi farklı isimlerle de anılan bir anlayışın ürünü olan, ustanın konut sahibini tanımadan sosyal yaşam biçimi ve gereksinimler doğrultusunda uyguladığı geleneksel konutlar; günümüzde kullanıcının konfor beklentilerini karşılayamaması, değişen ve zaman zaman koruma ile çelişen gereksinimlerle konutta gerçekleştirilen değişiklikler, rant kaygısı, kültürel değerlerimizin korunması ve yaşatılması konusunda yeterli bilincin oluşmaması, miras veya satış yolu ile el değiştiren ve çok hisseli olan konutlarda anlaşmazlıklar yaşanması ve konutun mirasçılar tarafından kimi zaman bölünmesi veya bölünmüş kısımlarda ayrı ve birbiriyle uyum göstermeyen tutumların sergilenmesi ve restorasyon uygulamalarının ehil ellerde uygulanmaması gibi nedenlerle nitelikli, sürdürülebilir ve bütüncül bir koruma yaklaşımı ile ele alınamamaktadır. Geleneksel konutların kullanılmaması, metruk hale gelmesi veya bakım-onarım geçirmemesi ve koruma-kullanım dengesinin sağlanmaması bozulmaların hızını arttırmakta yapı süreci içerisinde yok olma riski ile karşı karşıya kalmaktadır.

Tarihi kentler, sahip oldukları sosyo-ekonomik, kültürel ve fiziksel değerleri ile kültürel mirasımızın önemli unsurlarıdır. İçlerinde barındırdıkları anıtsal ve sivil mimari örnekleri ve yaşam alanları ile bu yerleşimler, bugün yok olmuş uygarlıkların; bilgisini, teknolojisini ve en önemlisi de yaşamlarını bizlere aktarmaktadır. Toplumun sosyal, ekonomik ve kültürel yaşamına ayna tutan tescilli ve tescile değer görülen geleneksel konutların taşıdığı belge değeri, evrensel koruma söyleminde: “... bulunduğu çevrenin, sosyal, kültürel, ekonomik yaşamını yansıtan ve böylece daha sonraki nesillere bu konuda doğru ve doğrudan bilgi aktaran değerler bütünü...” olarak tanımlanmaktadır. Türkiye’de ve bu çalışma kapsamında Göreme’de örneklerin gördüğümüz

geleneksel yapılar bazı mahallelerde tek yapı örneği gibi görülmekle birlikte, özellikle Kentsel Sit Alanı içerisinde kısmen bozulmuş olsa da bir doku bütünlüğünü taşımaktadır.

Göreme başta olmak üzere geleneksel konutlar ve anıtsal yapılar olmak üzere, antik yerleşim üzerine kurulan Roma, Bizans ve 19. yüzyıl Osmanlı eserlerinin (2 kilise, konaklar, 4 cami ve 2 çeşme) karakteristik unsurlarını günümüze taşıyan önemli tarihi yerleşimlerden biridir. Göreme'nin kimliği kısmen bozulmuş olmakla birlikte, tescilli ve tescile değer görülen geleneksel konutların Gaferli, Aydınli ve Orta mahallelerinde yoğunlaştığı, az sayıda olmakla birlikte İsali Mahallesi'nde geleneksel konutların karakteristiklerini korudukları görülmektedir. Bu bağlamda Kentsel Sit Alanı içerisindeki bu mahallelerde özgün kent dokusunun hala izlenebildiği söylenebilir. Özellikle bir doku bütünlüğü içermemesine karşın, Orta Mahalle içerisinde yer alan ve özgün dokusunu büyük oranda koruyan Tillioğulları Evi oldukça özel, özenli ve büyük konak örneği olması açısından önemlidir.

Göreme'de imar hareketlerinin hız kazandığı Osmanlı Dönemi'nde batılılaşma hareketleri kapsamında tarihi dokunun yer aldığı Gaferli, Orta, Aydınli ve İsali mahallelerinde önemli bir değişim olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak Cumhuriyet Dönemi'nde özellikle 1970'li yıllardan sonra Göreme'nin geleneksel konut mimarisinin değişime uğradığı, afetin de katkısı ile yerleşimin kuzeyinde Beşinci Mahalle, Afet Evler Mahallesi ve Avcılar Mahallesi'nde yeni yapılaşmanın başladığı görülmektedir. Kültürel mirasımız, özellikle uygulanan yanlış kentleşme politikaları sonucunda zamana karşı telafisi olmayan, yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Bu tahrip ve yok olma süreçlerinin nedenleri ve alınması gereken önlemler yıllardır akademik çevrelerde ve uygulamacılar arasında tartışılmakta ise de etkin sonuçlar alındığını söylemek mümkün değildir.

Göreme'de Kentsel Sit Alanı içerisinde farklı tarihlerde tescillenerek koruma altına alınan toplam 38 konut bulunmaktadır. Kütle alanı, ölçek, gabari, yapım tekniği ve malzeme, kat adedi, plan şeması, cephe özellikleri, iç mekân ve bezemeleri ile bezerlik gösteren tescilli geleneksel konutlar 19.yüzyıl sonu-20. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenmektedir. Konutlardan 35'i Kayseri KTVBKK ve 3'ü Nevşehir KTVBKK tarafından tescillenmiştir. 19.yüzyıl sonu-20. yüzyılın ilk çeyreğinde yapıldıkları düşünülen konutların; inşa tarihini verecek kitabe, belge vb. bulgulara çok az (Tillioğulları Evi ve bir konut dışında) rastlanmıştır. Yapım tarihleri bilinmeyen tescilli konutların çoğu; Orta Mahallesi (Konak Sokak, Harim Cami Sokak, Köşe Çıkmazı Sokak, Belediye Caddesi, Emin Bey Sokak, Güllü Sokak, Abdullah Efendi Sokak, Hafız Sokak), Aydınli Mahallesi (Aydınli Sokak, Güngör Sokak, Kazım Eren Caddesi, İsali Caddesi, Güvercinlik Sokak, Çakmaklı Sokak, Görçeli Sokak, Akgül Sokak, Çakır Sokak, Uzundere Caddesi), Gaferli Mahallesi (Hacı İsmail Efendi Sokak, Müdür Sokak) ve İsali Mahallesi'nde (İsali Caddesi) yer almaktadır. Tescilli ve tescili önerilen konutlar -zaman içerisinde doğa ve insan eliyle bozulmalara maruz kalmalarına rağmen- konum ve topografya, parsel oluşumu ve kullanımı, mülkiyet ve yapı-parcel ilişkisi, avlu/bahçe kullanımı, yapım tekniği ve malzeme, kat adedi, plan şeması, cephe düzeni ve iç mekân açılarından özgün yapılarını koruyarak günümüze ulaşabilmiş örneklerdir.

Göreme'nin geleneksel konut potansiyelinin, geleneksel niteliklerini zaman içerisinde bilinçsiz uygulamalar, konut sahiplerinin konfor koşullarını iyileştirmek istemeleri gibi nedenlerle belli oranda özelliklerini kaybeden tescilli 38 konuttan daha fazla olabileceği düşünülerek; yapılan alan çalışmasında tescilli 38 konuta; konum ve topografya, parsel oluşumu ve kullanımı, mülkiyet ve yapı-parcel ilişkisi, avlu/bahçe kullanımı, yapım tekniği ve malzeme, kat adedi, plan şeması, cephe düzeni ve iç mekân açılarından benzerlik gösteren 14 konut tespit edilmiş, tescil fişleri hazırlanarak konutların tescillenmesi önerilmiştir. Bu konutlardan biri (Orta Mh. Karşıbucak Cd. No: 24) Kentsel Sit Alanı dışında kalmaktadır. Tescili önerilen konutların da somut kültür mirasımıza kazandırılması ve gelecek nesillere aktarılması hedeflenmektedir.

Geleneksel tescilli ve tescili önerilen konutların bir kısmının restore edilerek ve işlendirilerek turizm, müze vb. işlevlerle kullanıldığı, bir kısmının halen konut olarak kullanıldığı ve bir kısmının da metruk olduğu görülmektedir. Yeni bir işlev kazandırılmaksızın halen konut olarak kullanılan ve restore edilmeyi bekleyen örneklerde az sayıda olmakla birlikte, konut sahipleri tarafından tuvalet, gusülhane ve mutfak gibi ıslak hacimlerde yapılan izinsiz onarımlar neticesinde değişikliğe uğradığı söylenebilir. Bu bağlamda en fazla değişiklik özgün malzeme yerine günümüz yapı malzemesinin

kullanılmasında gözlenmektedir. Bu tür değişiklikler konutun plan şemasında olduğu kadar, cephesinde de değişime sebep olmakta, pencere ve kapı ölçüleri, sıvalı/sıvasız yüzeylerde konutun özgün yapısına uymayan malzemeler kullanılabilir. 38 konutun tescil edilmiş olmasına karşın, son yıllara kadar verdiği büyük göçlerin, yapılar üzerinde olumsuz etkileri olduğu görülmektedir. Kullanıcıdan kaynaklanan yıpranma veya bozulmada başta ıslak mekânlar olmak üzere konut sahiplerinin bilinçsizce yaptıkları malzeme ve uygulama değişikliklerine ek olarak, konutların terk edilerek kendi kaderlerine bırakılmalarıdır. Tescilli konutlardan Aydınli Mahallesi Aydınli Sokak numarası bilinmeyen (parsel 194), Gaferli Mahallesi Hacı İsmail Efendi Sokak No: 3'te (parsel 545) ve tescilli önerilen konutlardan Gaferli Sokak Hacı İsmail Efendi Sokak (parsel 551) ve aynı mahalle aynı sokakta (parsel 9545), Gaferli Mahallesi Müdür Sokak No: 10'da (parsel 564), İsalı Mahallesi Ali Çavuş Sokak'ta (parsel 704), Orta Mahallesi Güllü Sokak No: 9'da (parsel 91), Orta Mahallesi Harim Cami Sokak No: 12'de (parsel 81-82) yer alan konutlar olmak üzere tescilli 2 ve tescilli önerilen konutlardan da 7 konut metruk durumdadır. Konutların günümüz koşullarına ayak uyduramaması veya yapı sahiplerinin yıkılması beklentisiyle boş bırakılması veya herhangi bir nedenle yıkılmaları durumunda buldukları alanlar çöküntü bölgelerine dönüşmeye başlamaktadır.

Kent dışına giden ailelerin, konutlarını kimi zaman turizm odaklı pansiyon şeklinde kiraya vermeleri, yapıların kullanımlarında önemli değişikliklere neden olmaktadır. Kimi yerde büyüklükleri nedeniyle kullanım zorlukları olan konutların turizm tesisi (otel) olarak kullanıldığı bilinmektedir. Göreme'de Kentsel Sit Alanı içerisinde bazı konutların pansiyon, butik otel, otel veya müze gibi işlevlerle değiştirildiği ve yeniden işlevlendirme sürecinde özgün yapısını muhafaza edemediği görülmektedir. Bundan başka konutlarda en kapsamlı değişimin restorasyonlar neticesinde özgünlüğünü kısmen kaybetmiş örnekler olduğu söylenebilir. Orta Mahallesi Konak Sokak üzerinde bulunan Tillioğulları Evi'nin halen incelenen rölöve, restitüsyon ve restorasyon projelerinin ilgili Koruma Bölge Kurulu onayı ile yeniden işlevlendirilerek Etnoğrafya Müzesi olarak kullanımı önerilmektedir. Tescilli ve tescilli önerilen konutların öncelikle belgelenmeleri, yok olmasını engelleyecek tedbirlerin alınması, ivedilikle özgün yapısını koruyacak ve çağdaş yaşam koşullarını sağlayacak biçimde bütünsel bir yaklaşımla restore edilmeleri gerekmektedir.

Büyük konaklar turizm ile yeniden işlevlendirilerek ilgili koruma bölge kurulu kontrolünde yapılması gerekli projeler dahilinde gerçekleşen restorasyonlar ile konutun otele dönüşme sürecinde yapı üzerinde geri dönüşü olmayan, konutun özgün yapısını ve hatta yerleşimin kimliğini değiştirebilecek ölçek, gabari, plan, cephe ve malzeme değişiklikleri de gündeme gelebilmektedir. Ayrıca rant, modern mekân talebi ile özellikle kent merkezindeki konutların yıkılarak parsellerinin otoparka dönüşmesi de Göreme konutlarının yok oluşunun diğer nedenleridir. Göreme'de Kentsel Sit Alanı içerisinde bulunan İçeri Dere çevresindeki dükkânlar ile geleneksel konutların yoğunlukta olduğu mahallelerin son yıllarda turizm sektörünün getirdiği rantın çekiciliği ile koruma kararlarının yürütülmesinde problemler yaşandığı ve konutların özgün yapılarını kaybedebilecek şekilde yeniden işlevlendirilmesinin bu süreci hızlandırdığı söylenebilir. Eski zanaatların günümüzde yaşatılamaması, bu mesleklerin icra edildiği dükkânların da terk edilmesine veya turizm odaklı başka bir işleve (el sanatları ürünleri, halı, gümüş vb. hediyelik eşya satışı) dönüştürülmesine neden olmaktadır. Bu nedenle İçeri Dere'nin her iki tarafından devam eden kimi konutların dereye bakan cepheleri (alt katları dükkân olduğu için) farklı bir anlayışta cephe göstermektedir. Bu tür uygulamalar tarihi yapıların sahip oldukları özgün dokunun ve yerleşimin kimliğinin de değişmesine neden olmaktadır. Bu nedenle; tescilli ve tescilli önerilen konutlardan yıkılan, harabe halinde olan veya bilinçsiz malzeme seçimi neticesinde yapılan onarımlar ve eklemelerle geleneksel özelliklerini belli oranda kaybeden geleneksel konut örneklerinin sürdürülebilir koruma ve sürdürülebilir turizm anlayışı içerisinde koruma-kullanma dengesi sağlanarak korunmasına özen gösterilmelidir. Göreme'de yeni konut yapılmasına Kentsel Sit Alanı ve Etkileşim Geçiş Alanı içerisinde izinlerin kontrollü verilmesi veya Kentsel Sit Alanı dışına yeni yapılaşma alanları önerilmesi beklenmektedir. Günümüzde tarihi çevreyi koruma kaygısı, toplumun gereksinimleri doğrultusunda yaşayan kent dokuları olarak değerlendirilmesi, ülkelerin kültürel ve tarihi miraslarına, geçmişlerine verdikleri değerlerin en önemli göstergesidir. Tarihi çevrenin yok olması ve zarar görmesi sadece mimari ve estetik yönden değil, kültürel ve tarihi değerlerin de yok olması açısından önem taşımaktadır. Bu ve benzeri nedenlerle tarihi

dokunun korunması gerekliliği, taşıdığı kültürel ve görsel özelliklerinin yanı sıra, fiziki mekânda, mimaride belirginleşen bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tescilli ve tescili önerilen konutlar buldukları sokak ve parselleriyle birlikte yoğun tarihi kent kimliğini taşıyan alanlardır. Bu nedenle tescilli geleneksel konutların bulunduğu mahallelerde (Orta, Aydınlı, Gaferli ve İsalı) inşaat izni verilmesi konusunda yoğun taleplerin olması da, yapıların ve içerisinde buldukları Kentsel Sit Alanı'nın üzerindeki baskıyı açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim koruma alanı sınırları içinde kalan geleneksel dokuya aykırı ticari mekânların faaliyetlerini sürdürmeleri de, dükkânların etrafındaki geleneksel konutları olumsuz yönde etkilemektedir. Değişen yaşam koşulları ve ihtiyaçlar doğrultusunda korunması gerekli tescilli ve tescili önerilen konutlarda, günümüz konfor isteklerine cevap verebilecek hale getirebilmek için mutfak, banyo ve tuvalet mekânlarında zorunlu değişiklikler yapılabilmektedir. Konfor beklentilerinin geleneksel konutların özgün dokusunun bozulmasına neden olmaması için seçilecek yapı malzemeleri ve yapı elemanlarının özenle seçilmesi, doku bütünlüğünü bozmayacak nitelik taşınması beklenmektedir.

Turizmi odaklı gelişme gösteren Göreme'de bilinçli bir koruma yaklaşımının yavaş da olsa kabul görmeye başladığı söylenebilir. Alınacak koruma kararlarında en iyi koruma yolunun yapının kullanılması olduğu düşünülerek; içinde yaşayan kullanıcıların günümüz gereksinimlerini geleneksel yapılanma ve çağdaş yaşam koşullarını birleştirilerek karşılamaları desteklenmeli, bir anlamda gelenekselde yaşama ayrıcalığı ile çağdaş yaşam koşullarına sınırlı ölçüde sahip olabilmeye şansı verilmelidir. Göreme'de tescilli ve tescili önerilen geleneksel konutların onarım görmesi ve korunması için öncelikle bölge halkının sahip oldukları değerleri fark etmesi ve bilinçlendirilmesi, onarım ve restorasyonların ehil ellerde gerçekleştirilmesi ve bu süreçte karşılaşılan mali ve yasal sorunların çözümünde bireysel çözümler ile birlikte, bölge ölçeğinde özel sektör ve devlet işbirliği ile çözüm üretilmesi önerilmektedir. Özetle; özgün kentsel dokuya ve mimariye aykırılık oluşturan yapılar ile yeni yapılacak yapılara yönelik koruma imar plan kararları titizlikle oluşturulmalıdır. Fiziksel ve sosyo-ekonomik hedeflerin gerçekleştirilebilmesinde en önemli unsur olan kullanıcıların koruma bilincinin geliştirilmesi için bilinçlendirme politikası çerçevesinde, teknik bilgi ve ekonomik açıdan güçsüz olan kullanıcıların bilinç düzeyini arttırmaya yönelik politikalar oluşturulmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akyürek, E. (1998). *Kapadokya, Kapadokya'daki Bizans* (Ed.Sözen, M.) ss. 228-395. İstanbul: Ayhan Şahenk Vakfı.
- Alev, F. A. (2014). *Kappadokia Göreme Vadisi'nde Meryem Siklusu* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). ss.7-10, 14-15. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Binan, D. U. (1985). *Güzelyurt Örneğinde Kapadokya bölgesi Yığma Taş Konut Mimarisinin Korunması İçin Bir Yöntem Araştırması*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). s. 13. Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. İstanbul.
- Coşkun, B. (2009). 11. Yüzyıl Kapadokya Bölgesindeki İsa'nın Doğumu ve İsa'nın Çarmıha Gerilmesi Sahneleri, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Diehl, C. (1957). *Byzantium: Greatness and Decline*. p. 112. Rutgers University Press.
- Efe Yavaşcan, E. (2019). Tarihsel Katmanlaşmanın Belgelenmesi, Doğal ve Fiziksel Çevrenin Korunması Bağlamında Değerlendirilmesi: Kapadokya Örneği, *Ömer Halis Demir Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi, Cilt: 8*, ss.1204-1228. Niğde.
- Epstein A. W. (1980). The Fresco Decoration of the Column Churches, Göreme Valley, Cappadocia. A Consideration of their Chronology and their Models. *Cahiers Archéologiques V.29*. pp. 27-45.
- Google Fotoğraflar Göreme, <https://gezilmesigerekenyerler.com/gezilecek-yerler/goreme-tarihi-milli-parki-nasil-gidilir-gezilecek-yerleri.html> (Erişim Tarihi: 10.05.21)
- Google Eski Türkiye Fotoğrafları Arşivi Göreme, <http://www.eskiturkiye.net/tag/g%C3%B6reme/> (Erişim Tarihi: 16.04.21)
- Göreme Belediyesi Arşivi (1992), Göreme 1992 Koruma Amaçlı İmar Planı Raporu.
- Grant, M. (2000). *Roma'dan Bizans'a* (Çev. Z. İlkelen), s. 83. İstanbul.
- Haldon, J. F. (2003). Byzantium at War AD 600–1453. p. 34. Rutledge Imprints.
- Hild, F. and Restle, M. (1981). *Kappadokien, Tabula Imperial Byzantinisch*. pp. 63-65, 7-84, 112. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Jerphanion, G. (1925-1942). *Une Nouvelle Province de l'art Byzantin: les églises Rupestres de Cappadoce*. pp.3-8. Paris.
- Karaca, C. (2013), *Göreme Açık Hava Müzesi'nde Bulunan Azizi Barbara Kilisesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) p. 7. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Kostof, S. (1989). *Caves of God. Cappadocia and Its Churches*. pp. 5-9, 19-25. Oxford University Press.
- Levçenko, M. V. (1999). *Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bizans Tarihi*, (Çev: M. Selen). p. 11, 143, 166-169, 197. İstanbul.
- Modül Planlama Harita İnş. Tic. Ltd. Şti. Arşivi.
- Ostrogorsky, G. (2011). *Bizans Devleti Tarihi*. (Çev: F. Işıltan). ss. 90-91, 264, 318. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ötüken, Y. (1984). *Kappadokia Bölgesinde Kapalı Yunan Haçı Planlı Kaya Kiliselerde Resim Programı*. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, Sayı: 3, s. 4. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Ötüken, Y. (1987). *Göreme*. s. 3, 7-9, 13. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Özbek, Y. (2014). *Kapadokya'da Osmanlı Dönemi Duvar Resimlerindeki Kent Tasviri*, *Mediterranean Journal of Humanities*, s.218. Antalya.

- Ramsey, W. (1960). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Renda, G. (1985), *Göreme de Korunması Gereken Bir Ev*. III. Araştırma Sonuçları Toplantısı. ss. 103-132. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Restle, M. (1967). *Byzantine Wall Paintings in Asia Minor* V. I p.41, V. II. p 67 Ireland: Irish University Press.
- Rodley, L. (1985), *Cave Monasteries of Byzantine Cappadocia*. pp. 4-5. Cambridge University Press.
- Strabon, (2012). *Antik Anadolu Coğrafyası* V. XII. (Çev: A. Pekman). ss. 15-19, 47. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Tanburoğlu, N. (2001). *Kapadokya Bölgesi Göreme Vadisinde Bulunan Karanlık Kilise Duvar Resimleri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). ss. 6-7. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Tekin, O. (2000). *The Kingdom of Cappadocia during Hellenistic and Roman Times*. (Ed. M. Sözen). s. 218. İstanbul.
- Temiztürk, H. (2016). Kapadokyalı Bir Kilise Babası: Aziz Basil ve Hristiyanlığın Şekillenmesine Etkisi, *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Cilt: 3. ss. 39-40. Trabzon.
- Texier, C. (1876). *Küçük Asya, Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, C. II (Çev. A. Suat). Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayınları.
- Thierry, N. (1971). *The Rock Churches, Arts of Cappadocia*. (Ed. L. Giovannini). pp. 129-171). Geneva: Nagel Publishers.
- Thierry, N. (2002). *La Cappadoce de L'antiquite au Moyan Age*. pp.11-13, 63, 72. Turnhout: Brepols.
- Van Dam, R. (2002). *Kingdom of Snow. Roman Rule and Greek Culture in Cappadocia*. p. 15, 182. University of Pennsylvania Press.
- Yıldırım, Z. Ö. (2003). Sinasos Yöresel Mimarisi ve 19. yy. Batılılaşma Hareketlerinin Konut Mimarisine Etkileri. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. İstanbul.